

Kritiske Bidrag

til

Grækenlands gamle Geographie.

Af

J. L. Ussing.

Med et Kaart over Thessalien.

Vidensk. Selsk. Skr., 5 Række, historisk og filosofisk Afd. 4 B. I.

~~~~~

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

1868.

1. Kreta.
2. Sparta.
3. Thessalien.
4. Athen.

Kreta.

Efter at Pashley i 1857 havde udgivet sit ufuldendte Værk over Kreta, hvori en stor Mængde Stæder, navnlig i den vestlige Deel af Øen, for første Gang blev tilbørlig beskrevne og bestemte, har Kundskaben til denne Øs Geographi nylig gjort et stort Skridt fremad ved Capitain Spratt's *Travels and Researches in Creta*, 2 Voll. 1865. Det med saa stor Omhu optagne Kaart afgiver en sikker Veiviser, og er ogsaa strax gaaet over i den almindelige videnskabelige Bevidsthed igjennem Petermanns Kaart over Befolkningens Fordeling (Mittheilungen 1866) og Kiepert's Bearbejdelse (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, Berlin 1866). Spratt har opdaget den for Geographien vigtige Kjendsgjerning, at der siden Oldtidens Slutning er foregaaet en gradviis, ikke ubetydelig Hævning af Øens vestlige Deel og en tilsvarende Sænkning af den østlige. Denne Hævning, hvis Mærker tydelig kjendes paa Kysterne, tiltager fra Midten af Øen stadig hen imod Vestkysten, paa hvis sydlige Deel den naaer en Høide af 26 Fod. Dette har sat os i Stand til at forstaae Beliggenheden og Levningerne af *Phalasarna*, Polyrhenions vestlige Havnestad. Hvad Pashley antog for den lavere By, er den gamle Havn, og de forunderlig store Taarne eller Bastioner, der efter hans Beskrivelse omgive den, ere Bolværker og Havnedæmninger eller lignende Indretninger, s. Spratt II, p. 228 ff. Spratt har fremdeles fundet og bestemt flere interessante Stæder, som før søgtes forgjæves. Saaledes Sybritia (Vol. II, p. 102), nu en tyrkisk Landby, Thronos. Fremdeles Arkadia, uden Tvivl en oprindelig arkadisk Koloni, en By, der af og til omtales i Kretas indre Kampe og som kjendes fra Indskrifter og Mønter¹⁾, samt fra en hos Plinius og Seneca opbevaret Historie om at dens Kilder alle

¹⁾ Polyb. IV, 53, 6. Corp. Inscr. Græc. n. 3052. Falkener, Museum of classical Antiquity, II, p. 276.

udtørredes, da den blev erobret og ødelagt, men atter begyndte at flyde sex Aar senere, da de gamle Beboere vendte tilbage.¹⁾ Denne By har Spratt med hoi Grad af Sandsynlighed efterviist i et før ham ubekjendt Ruinsted, Axi-Kephala, Øst for Idahjerget. Hans Plan (I, p. 325) viser mægtige Muurlinier, og indenfor dem talrige Terrassemure og Spor af Bygninger, det Hele liggende i en frugtbar Egn, hvor Kilder sprudle frem lige udenfor Murene. Kiepert har i sin Bearbejdelse af Kaartet henlagt Navnet Arkadia til et andet, omtrent en Miil nordvestligere liggende Ruinsted, Hagios Thomas, et af de interessanteste Punkter paa Øen, men hvis antike Navn endnu søges. Jeg seer ingen Grund til at flytte Navnet Arkadia derhen, og hvis det ikke var Kiepert, der havde gjort det, vilde jeg antage det for en reen Feiltagelse. Den gamle Stad Arkadia er tidlig bleven forladt. Beboerne have nedsat sig en halv Miils Vei nordligere, hvor den nuværende Landsby Arkadi ligger. Det derefter benævnedes Bispedømme Arkadia indbefatter det S. O. for Stedet liggende Land indtil Havet, det tidligere Eparchi Rizo-Kastro, uden dog at naae op hverken til den forladte Oldtidsby eller til den Landsby, der nu bærer Navnet; de ligge begge i Eparchiet Monofatsi. Det berømte Kloster Arkadi, som tidligere var omtalt for sin Velstand, og som d. 23 Novbr. 1866 saa heltemodig blev sprængt i Luften af Munkene²⁾, har Intet hermed at gjøre; det ligger N. V. for Ida.

Med fuldstændig Sikkerhed er Olus blevet efterviist paa Tangen, der forbinder den klippefulde Halvø Spina-longa med Fastlandet, s. Spratt I, p. 122 ff. Hoveddelen af Byen synes at have ligget Østen for Tangen, paa Halvøen, men ogsaa Vesten for den findes Ruiner, der endnu bevare deres gamle Navn; de kaldes Mesa-Elunta. Paa en anseelig Høide S. O. for Stedet, nu kaldet Axos, sees to mægtige helleniske Taarne, aabenbart en vigtig Vagtpost. Den gamle By synes at være bleven forladt enten af Frygt for saraceniske Sørøvere eller paa Grund af det frygtelige Jordskjælv, som i Middelalderen har hjemsøgt denne Kyst. Indbyggerne have nedsat sig paa Fastlandet i de to Landsbyer, der endnu bære det gamle Navn, Kato-Elunta og Epano-Elunta.

Nabostad til Olus var Lato, som vi kjende fra Indskriftene i Corp. Inscr. nn. 2554 og 3058. Den første af disse er især interessant. Den indeholder en Tractat imellem disse to Stæder, der slutte et nøie Venskab med hinanden, og bestemmer med det Samme Grændserne imellem dem. Vi see, at Lato har været en ikke ubetydelig By, og at dens Land har strakt sig ud til Havet. Men i de antike Beskrivelser af Kysten og Opregninger af Kyststæderne, vi have, finde vi kun Olus, ikke Lato. Derimod nævnes baade i Stadiasmen og hos Ptolemæos Kyststaden Kamara. Ptolemæos bestemmer dennes Beliggenhed 10' vestligere (d. e. nordligere) end Minoa og 10' østligere (d. e. sydligere) end Olus. Her

¹⁾ Seneca, Quæst. Nat. III, 11, 5. Plin. Hist. Nat. XXXI, § 53.

²⁾ See Maanedskriftet «Fra alle Lande», 5te Bind, S. 198 ff.

findes ogsaa den fortrinlige Havn Hagios Nikolas, saa kaldet efter den Ø, der ligger foran den og sikkrer den. Paa den Halvø, der lukker for den mod Syd, laae det venezianske Castel Mirabello, der har givet hele denne store Bugt og det Vest for samme liggende Eparchi Navn. (Nu kaldes det fordreiet Merampelo.) Men lige indenfor Halvøen findes ogsaa tydelige Rester af en lille hellenisk By, s. Spratt I, p. 143. Dette er altsaa Kamara.

Stephanos fra Byzants anfører den samme, og tilføier, at den i tidligere Dage kaldtes Lato.¹⁾ Skulle vi da antage, at det gamle Lato laa her, og at det senere skiftede Navn og hed Kamara? Selv om vi kunde angive nogen Grund til denne Navneforandring, vilde vi dog ikke kunne gaae ind paa denne Antagelse; thi her er ikke Plads for nogen hellenisk Stad, der skulde vente at forsvare sin Uafhængighed, men kun for en Havn eller et Udskebningssted. Er der noget Sandt i den byzantinske Lexikographs Bemærkning, kan det kun være dette, at Kamara var Latos Havnestad. Spratt har følt dette; men han er i noget Vilderede med de gamle Stednavne her, og kommer til at sige, at det var Havnen til Olus. Men Olus var jo selv en Søstad med to fortrinlige Havne, en N. og en S. for Tangen, nu Spina-longa og Poro. Den By, hvis Havn denne Plads har været, maa søges indenfor, og der har Spratt fundet den, henimod en Miil vestligere, i en eensom Bjergegn. Mægtige kyklopiske Mure omgive der et næsten ovalt Rum, der sænker sig som et Bækken eller som et Amphitheater til en Dybde af næsten 100 Fod under den af Murene krandsede Rand, og har et Gjennemsnit af omtrent 500 Yards. Halvt naturlige, halvt konstige Terrasser føre ned til Bunden. Der finde vi ikke blot Spor af Bebyggelse, men hele Huse opførte af utilhugne Stene (kyklopisk Bygningsmaade) staae endnu med Vægge og Dørstolper. Kun to Bygninger vise regelmæssig Kvaderbygning, medens det hele Antal af Huse anslaaes til mindst 200; s. Spratt I, p. 129-141. Stedet kaldes nutildags *Gulas*, et byzantisk Ord, der betyder Fæstningen.²⁾ Spratt benævnedes den uden al Grund som Oleros, en By, der synes at have ligget N. O. for Hierapytua (s. Höck, Kreta I, S. 424 f.). Det har uden Tvivl været Lato, først fordi det er denne By, hvortil den nysomtalte Havnestad har hørt; dernæst fordi dette Navn, *Λατώ*, den Skjulte, synes at passe fortrinlig til Beliggenheden. Endelig synes det gamle Navn endnu at have holdt sig, skjøndt i en forvansket Form, idet den lille fugtige Slette, der udbreder sig nedenfor Byen imod Nord, endnu kaldes *τὸ Λακῶνιον πεδῖον*, det vil sige *τὸ Λατῶνιον*.

Det Bjergland, hvori denne By ligger, er en Arm af Lasithi-Bjergene, *τὰ Λασιθήνη*, den mægtige Bjerggruppe, der hæver sig Øst for Ida og naaer en næsten lignende Høide

1) Stephan: *Καμάρα πόλις Κρήτης, καὶ ὁ πολίτης [Καμαρίτης], ὡς Ξενίων ἐν Κορηνοῖς ἡσιὼν ἤης καὶ Λατῶ ἐλέγετο.*

2) Efter velvillig Meddelelse af Cand. philologiæ J. Pio findes dette Ord *γουλᾶς*, som nu ikke længere er i Brug, f. Ex. i *Βιβλίον τῆς κουγκέστιας τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ Μωραῖως*, udg. af Buchon, v. 6886, og under Formes *κουλᾶς* i Bonnerudgaven af Nicetas, 818, 24. Efter Dodwell, *Classical tour II*, p. 38 spille Børnene i Grækenland et Spil med 5 Stene, som de kalde *πεντεγυλος*.

(7100 Fod, medens Ida er knap 8100), og som imod Syd opfylder Landet lige til Kysten, imod Nord indeslutter en af de herligste Høisletter, man kan tænke sig, og paa hvis nordvestlige Skrænt det gamle Lyktos stod, endnu kjendeligt i sine Ruiner. De tidligere Geographer saae i dette Bjerg de Gamles Dikte. Spratt og Kiepert hensætte derimod Dikte til Øens østligste Ende, og have intet antikt Navn for dette langt betydeligere Bjerg, der behersker en saa stor Deel af Øen. Er dette sandsynligt? Naar Ptolemæos opregner de meest fremtrædende Bjerge paa Kreta, nævner han kun tre, de hvide Bjerge, Ida og Dikte. Skulde en Geograph nutildags nævne Øens tre fremtrædende Bjerggrupper, maatte han nævne de hvide Bjerge, Ida og Lasithi. Der synes derefter ikke at kunne være mindste Tvivl om, at Lasithi er Dikte, og derfor tale ogsaa andre Vidnesbyrd hos de gamle Forfattere. Efter Hesiod var det til Lyktos, at Hera gik, da hun skulde føde Zeus, og hun skjulte ham i en Hule i «Gedebjerget». Kallimachos fortæller, at de «diktæiske Nympher» tog Barnet i deres Arme, og Aratos, at de »diktæiske Kureter» skuffede Kronos ved deres Larm.¹⁾ Diodoros endelig fortæller, at Zeus blev født paa Diktøbjerg og, da han blev voksen anlagde en By der, hvormed han uden Tvivl mener Lyktos. Er Dikte Lasithi-Bjergene, stemmer det ogsaa hermed, naar Aratos siger, at det var nærved Idabjerget²⁾. Men Strabo (X, 4, 22) paastaaer, han har Uret; «Dikte» siger han «ligger ikke nær ved Ida, men 1000 Stadier derfra, henimod Østen, kun 100 Stadier (3: 2½ Miil) fra Kretas østligste Forbjerg, Sammonion. Her boede Eteokreterne; her var den diktæiske Zeus' Helligdom og Byen Prasos, som Hierapytnierne havde ødelagt, 60 Stadier fra Havet». De sidste af disse Bestemmelser ere utvivlsomt rigtige. Staden Prasos³⁾, eller rettere Præsos, findes der endnu, som en lille Landsby, *Πρασοῦς*. Derimod er der ingen Grund til at sætte Eteokreternes, d. e. de ægte Kreters (*Ετεόκρητες*) Navn i Forbindelse med den hos Steph. Byz. omtalte *Ἥμισία*, Mysons Fædreland, som denne Forfatter ikke veed om han skal hensætte til Lakedæmon eller Kreta, og at troe, at dette skulde være bevaret i det venezianske Navn Sitia, som Øens østligste Deel endnu bærer. Spratt gjorde sig megen Umage for at finde den diktæiske Zeus' Tempel paa Bjergene Vest for Præsos. Han mener ogsaa at have fundet det ved Kopra Kephala, 3500 F. over Havfladen, ovenfor Landsbyen Mulianah (Vol. I, p. 167 f.); men der synes ikke at findes Andet end et Par Cisterner, saa det er saare tvivlsomt, om der nogensinde har staaet en Helligdom. Det er meget muligt, at den lille By Præsos har haft et Tempel for den diktæiske Zeus, men deraf følger ikke, at de have kaldt Bjergene Vest for Byen Dikte, og endnu mindre, at disse skulde

¹⁾ Hesiod. Theog. 482 ff. Kallimach. Hymn. Jov. 47. Arat. Phæn. 35. Diodor. V, 70. Ligesaa Athenæos IX, p. 375 f.

²⁾ Arat. Phæn. 33.

³⁾ *Πρασοῦς* har Strabo, *Πραῖσος* Mønterne, samt Herodot VII, 170. Athen. IX, 376 a. Steph. Byz. Den sidstnævnte Forf. har ogsaa en By *Πάρασιος* paa Kreta, der skulde være opkaldt efter en Slægtning af Minos. Dette er vel kun et mislykket Forsøg paa at forklare det gamle samme Bynavn.

være det berømte Diktebjerg, som hele den klassiske Oldtid ellers henlagde til Kretas midterste Deel, lige Østen for Ida. Det gaaer heller ikke an at følge Höck og betragte den østlige Bjerggruppe og Lasithi-Bjergene som Eet, som de to modsatte Ender af samme Kjede. Det er geographisk urigtigt. Den kun $1\frac{1}{2}$ Miil brede Tange ved Hierapytna er tillige Øens allerlaveste Deel, og skiller de to Bjergpartier bestemt fra hinanden. Jeg troer, det maa siges, at vi vide ikke, hvad Navn de østlige Bjerge havde, men de Gamles Dikte er Lasithi. Dette besynderlige Navn lader sig vel endog kun forklare deraf. *Ἡ Δίκη* blev i Italienernes Mund la Ditti; deraf Nygrækernes *Λασηθήνη*. Ved en lignende Overgang er *Κεράσια* paa nogle Steder blevet til *Κεράσια*.¹⁾ Strabo er for Kreta kun en daarlig Autoritet. Han havde ikke været der selv, og han gjør sig skyldig i de største Forvexlinger; maaskee bidrage ogsaa Forvanskninger i Texten til at forøge Forvirringen. Eteokreterne, der efter det anførte Sted maatte sættes paa Øens østlige Ende, sættes et andet Sted (§ 6) med Paaberaabelse af den samme Kilde i den sydlige Deel; og Prasos, hvis Plads vi, som sagt, kjende, siges at være Naboby til Leben, der ligger ved Kysten lige Syd for Gortys, d. e., for at bruge Strabos eget Udtryk, 1000 Stadier vestligere. Pashley har sikkert Ret i, at han har forvexlet to Byer med lignende Navne, *Πρίανσος* og *Ἡράισος*, og gjort to til een.²⁾ Priansos kjendes fra Mønter og Indskrifter, navnlig den bekjendte Traktat med Hierapytna, Corp. Inscr. 2556, og den teiske Indskrift smstds. 3057. Den er nævnt hos Stephan. Byz., men kaldes der ved en Skrivfeil *Ἡράισος*. Den synes tidlig at være forsvunden. Det er formodentlig den, hvortil vi skulle henføre Maalsbestemmelserne hos Strabo, at den ligger 70 Stadier fra Havet og 180 fra Gortys. Har dens Land strakt sig ned til Havet, kan det vel have grændset til Lebens, hvilket derimod er en Umulighed med Præsos. Alt dette er rigtig bemærket af Pashley og optaget af Spratt; men naar denne hensætter Byen til Mundingen af Floden Sudsuro, og Kiepert følger ham, glemme de, at der i den trange Dal, som der findes, slet ikke er Plads til nogen virkelig By, og at vi efter det nys Anførte maae søge Staden ikke paa Kysten, men $1\frac{3}{4}$ Miil derfra. De angivne Afstandsmaal kunde maaskee passe paa Ini-Kephali, hvor Spratt I, 304 f. paa Grund af Navneligheden hensætter Inatos; men efter hans eget Udsagn findes her ingen Ruiner, der ere ældre end Romertiden, og efter Ptolemæos har Inatos ogsaa ligget paa Sydkysten selv.

1) S. Mezières i Archives des Missions scientifiques III, p. 194.

2) Pashley, Crete I, p. 297 ff.

Sparta.

Bestemmelsen af Spartas Topographi hører til de interessante Opgaver i den gamle Geographi. Det synes ingen let Opgave, thi skjøndt Stadens Plads i det Hele er utvivlsom og der findes Ruiner paa Stedet, ere disse dog saa ubetydelige, at de ikke afgive mange Tilknytningspunkter til Pausanias' udførlige Beskrivelse. Der er kun en eneste af de forefundne Ruiner, der er omtalt hos ham, nemlig Theatret; dette er vort væsentlige Holdepunkt.

Sparta laa ved Eurotasflodens høire Bred, hvor Floddalen udvider sig til en betydelig Slette. Den laa paa og ved en Gruppe Høie, som afsættes af en Nord fra frem-springende Bjergarm temmelig nær ved Eurotasfloden, imellem denne og en mindre Bæk, der falder i den, og som nu kaldes Magula efter en lille Landsby af dette Navn, som den gjennemløber. Denne Høidegruppe adskilles fra den nævnte Bjergarm ved en dyb Huulvei, hvorigjennem Landeveien til Arkadien og Argolis gaer og gik i Oldtiden, som man kan see af de interessante Levninger af den antike Bro over Eurotasfloden. Sønden for Huulveien reiser sig den nordligste af Spartas Høie, der tillige er den betydeligste. Den fortsættes af en Række lavere Bakker langs med Eurotas, og disse slutte sig atter til en lidt aneligere Høideryg langs med Magulabækken. Paa denne sidste er det, at man efter Grækenlands Befrielse har begyndt at opføre det nye Sparta. Den gamle Stad laa paa alle de omtalte Høie, der paa en Maade kunne siges at danne de tre Sider af en uregelmæssig Fiirkant, og i Dalen imellem dem.

Sparta var, som bekjendt, oprindelig en aaben By. Det var først efter Alexander den Stores Tid, at Spartanerne for at forsvare sig imod Demetrios Poliorketes' og siden mod Pyrrhos' Angreb, forsynede deres Hovedstad med Mure, uden at dog Befæstningen, som det synes, blev ganske fuldstændig.¹⁾ Polybios siger, at Sparta i det Hele taget havde en rund Skikkelse, at den laa fladt, men dog paa nogle Steder indeholdt betydelige Ujevnheder og Høider, og at den havde en Omkreds af 47 Stadier.²⁾ Dette stemmer saa nøje som muligt med hvad vi have sagt, at den laa paa Høiene og paa Sletten Vesten for dem.

¹⁾ S. Curtius, Peloponnes II, S. 312 f.

²⁾ Polyb. V, 22, 1. IX, 21, 2.

Østen for Høiene, langs med Floden, er der kun et lavt, sumpigt England, som sikkert aldrig har været bebygget. Det er urimeligt, naar Curtius fører Byens Omkreds ned i denne Lavning og ned i den spidse Vinkel imellem Eurotas og Magula-Bækken. Han opgiver derved den naturlige og rimelige Begrændsning, og fjerner sig fra den af Polybios angivne runde Form. Vi skulle strax see, at de Grunde, der anføres derfor, ere uholdbare.

Den nordlige Høi er den betydeligste, og altsaa den, der blev betragtet som Akropolis.¹⁾ Det er ogsaa den, hvor de fleste og største Muurlevninger findes. Torvet har ligget i Lavningen Sydost for den. Det er fra Torvet, Pausanias har begyndt sin Beskrivelse (Cap. 11). Derfra gaaer han først igjennem Gaden Aphetais, Spartanernes Corso, den lange lige Gade, hvor Penelopes Beilere skulde have løbet Væddeløb.²⁾ Efter at have forfulgt denne et Stykke, vender han tilbage til Torvet og gaaer ud ad en anden Vei³⁾ til den bekjendte Skias, og omtaler andre der i Nærheden liggende Templer. Endelig gaaer han ud ad en tredie Vei fra Torvet imod Vest⁴⁾, og kommer her til Theatret. Theatret sees endnu paa Borghøiens sydlige Skrænt. Det er denne Bestemmelse, som gjør, at vi kunne fastsætte Torvets Plads, Østen eller Sydost for Theatret. De tre først omtalte Veie maae aabenbart have gaaet imod Syd og Øst eller mod Sydvest og Sydost.

Efter Theatret nævner Pausanias forskjellige Monumenter, f. Ex. Agiadernes Grave, Krotanernes Lesche, Artemis Limnæas Tempel, Thetis' Tempel, Demeter Chthonias Tempel, derefter Dromos, hvor Ungdommen øvede sig i Løb og andre Legemsøvelser, en aaben Plads, der kan sammenlignes med Gymnasierne ved Athen, og hvor der i Pausanias' Tid ogsaa fandtes to Gymnastikskoler (*γυμνάσια*); endelig Platanistas, et med herlige Plataner beplantet Sted, hvor den spartanske Ungdom een Gang hvert Aar opførte de saa meget omtalte Styrkeprøver. De foretoges paa en Ø, der var rundt omgivet af Kanaler.⁵⁾ To Broer lige overfor hinanden førte over til den; paa den ene stod Herakles', paa den anden Lykurgs Statue. Ungdommen deelttes i to Partier. Hvert gik over sin Bro; naar de mødtes paa Øen, begyndte Kampen om hvem der kunde fortrænge Modpartiet og kaste det i Vandet. — Pausanias kommer til alt dette efter at være gaaet ud fra Torvet imod Vest, og Læseren kan ikke troe Andet end at alle disse Steder maae ligge i den vestlige eller i alt Fald i den sydvestlige Deel af Byen. Platanistas-Øen, der efter Pausanias var omgivet af en gravet Kanal (*εὐριπος*), er altsaa ikke at søge ved Eurotasfloden, men ved Magula-bækken. Det er dette, som Barthelemy og Barbié du Bocage i Anacharsis' Reise ikke

¹⁾ Pausan. III, 17, 1 (2).

²⁾ Cap. 12, 1 ff.

³⁾ Cap. 12, 10 (8).

⁴⁾ Cap. 14, 1: Ἐκ δὲ τῆς ἀγορᾶς πρὸς ἥλιον ἰόντι θνόμενον etc.

⁵⁾ Cap. 14, 8: αὐτὸ δὲ τὸ χωρίον, ἐνθα τοῖς ἐφηβοῖς μάχεσθαι καθίστηχε, κύκλω μὲν εὐριπος περιέχει κατὰ ταῦτα καὶ εἰ νῆσον θάλασσα.

havde lagt Mærke til, og efter at de havde henlagt Platanistas til Vinkelen imellem Eurotas og Magula, have de Senere fulgt dem. Man har, som yderligere Beviis for Rigtigheden heraf beraabt sig paa at Ungdommen før Kampen offrede til Krigsguden i Phøbæon, som laa nærved Therapne.¹⁾ Therapnes Beliggenhed er sikker, nemlig ved Bjerget paa den anden Side af Eurotas, hvor Menelaos' Tempel stod, hvoraf Ross endnu har fundet interessante Levninger.²⁾ Phøbos' Tempel laa nedenfor dette (s. Herod. VI, 61), og den derefter benævnte Forstad kan altsaa ansættes Syd eller Vest for Menelaosbjerget. Men der er ikke mindste Grund til at antage, at Phøbæon har ligget i Nærheden af Platanistas. Den omtalte Offring til Krigsguden foregik Dagen før Kampen³⁾, saa der var Tid nok at komme fra det ene Sted til det andet. Dette var desuden ikke den eneste Offring, der foretoges. De samme Ynglinge offrede ligeledes «før Kampen» til Achilles i hans Tempel Nord for Sparta paa Veien til Arkadien⁴⁾, altsaa paa et langt herfra liggende Sted.

For at faae denne urigtig antagne Beliggenhed af Platanistas til at passe med Pausanias' Beskrivelse, griber Curtius til et meget konstigt Middel. Han lader Pausanias fra Theatret gaae igjennem Huulveien Nordost for Borghøien til Eurotas⁵⁾ og derpaa langs med denne Flod Østen for Høiene. Man maa rigtignok spørge, hvorfor den Reisende, hvis disse Steder havde ligget Øst for Torvet, ikke er gaaet derhen da han gik ud imod Øst, til Skias o. s. v. Men overhovedet vil et Blik paa Terrainforholdene, som allerede antydet, strax vise, at hele denne antagne Vandring igjennem Huulveien o. s. v. ligger udenfor Byen. Curtius mener at finde en Støtte for sin Antagelse i Krotanernes Lesche; thi Krotanerne var en Afdeling af Pitanaterne, og disse boede i Floddalen opad, henimod Oenus. Antaget, at dette er rigtigt, beviser det naturligviis Intet med Hensyn til en Lesche, som de have opført ikke i Pitane, men nærved Spartas Midtpunkt. Han mener fremdeles, at Dromos nødvendig maa sættes Nordost for Høiene, fordi der findes Rester af Stadiet. Dette er en bestemtere Udtalelse af en i Expédition de Morée⁶⁾ henkastet Tanke i Anledning af at der nedenfor den runde Muursteensbygning, som man kalder Amphitheater eller Odeon, findes en naturlig Runding i Høien, der ligner Runddelen i den ene Ende af et Stadion, og længere ude endnu nogle andre Muurstykker. Men der er altfor lidt tilbage til at man kan sige, det har været et Stadion; de franske Archæologer have heller ikke voget det; og sæt ogsaa, at det var saa, følger deraf ingenlunde, at den gamle Dromos ogsaa skulde have ligget i denne Egn.

¹⁾ Pausan. III, 14, 9: *θύουσι πρὸ τῆς μάχης ἐν τῷ Φοιβαίῳ· τὸ δὲ Φοιβαῖόν ἐστιν ἐκτὸς τῆς πόλεως, Θεράπνης οὐ πολὺ ἀφεστηχός.*

²⁾ Ross, Archäologische Aufsätze II, S. 341 ff.

³⁾ Paus. c. 14, 10: *ἐς δὲ τὴν ἐπιούσαν.*

⁴⁾ Paus. c. 20, 8.

⁵⁾ Curtius, Peloponnes II, 234.

⁶⁾ Expédition de Morée I, pl. 46 CC.

Thessalien.

Thessaliens Topographi støtter sig for største Delen paa Strabo. Han har med sin sædvanlige Omhu samlet og drøftet Alt, hvad der kunde lede til Bestemmelsen af de hos Homer omtalte Stæder, et Arbeide der tidt maatte blive frugtesløst; de senere Tidens Geographi har interesseret ham mindre, og han har ikke selv været paa Stederne. Men endnu mere beklageligt er det, at dette Stykke af hans Værk har lidt saa overordentlig og er saa fuld af Huller, at vi synes at staae paa en temmelig usikker Grund.

Dette mærke vi allerede ved Bestemmelsen af de fire Dele, hvori Thessalien var deelt, Phthiotis, Hestiatotis, Thessaliothis og Pelasgiotis. Som politisk hidrører denne Inddeling fra den makedoniske Konge Philip II, men det er gamle Folkenavne, der ere benyttede, og Aristoteles førte Inddelingen tilbage til Aleuas' Søn Pyrrhos¹⁾; de to af Delene nævnes ogsaa allerede hos Herodot²⁾, nemlig Phthiotis og Hestiatotis, denne sidste rigtignok ved Olympen og Ossa, d. e. imod Øst, medens vi senere finde den imod Vest. Thi efter Strabo maa disse fire Deles Beliggenhed bestemmes saaledes. Phthiotis er den sydlige Deel, Othrys' Høiland, lige fra den meliske Bugt imod Syd, til Pharsalos og den thessaliske Slette imod Nord; Thessaliothis er Slettelandet Nordvest for dette; Hestiatotis den vestlige Deel og den nordvestlige op til det øvre Makedonien, altsaa den øvre Penios-Dal og Størstedelen af Landet Nord for denne Flod; Pelasgiotis den østlige Deel, grændsende til det nedre Makedonien og Magneternes Land.³⁾ Dette sidste, Magnesia,

¹⁾ Harpokration, *τετραρχία*.

²⁾ Herodot I, 56 om Dorerne: *ἐπὶ μὲν γὰρ Λευκαλίωνος βασιλέως ὄκει γῆν τὴν Φθιώτιν, ἐπὶ δὲ Δώρον τοῦ Ἑλλήνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὀσσαν τε καὶ τὸν Οὐλυμπον χώραν, καλεομένην δὲ Ἰστιαίῃτιν.*

³⁾ Strabo IX, 5, 3: *Ἔχει δὲ ἡ μὲν Φθιώτις τὰ νότια τὰ παρὰ τὴν Οἶτην ἀπὸ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου καὶ Πυλαῖκοῦ μέχρι τῆς Δολοπίας καὶ τῆς Πίνδου διατείνοντα, πλατυνόμενα δὲ μέχρι Φαρσάλου καὶ τῶν πεδίων τῶν Θεσσαλικῶν ἢ δ' Ἐσθιαϊώτις τὰ ἐσπέρια καὶ τὰ μεταξὺ Πίνδου καὶ τῆς ἄνω Μακεδονίας· τὰ δὲ λοιπὰ οἱ τε ὑπὸ τῇ Ἐσθιαϊώτιδι νεμόμενοι τὰ πεδία, καλούμενοι δὲ Πελασγῶται, συνάπτοντες ἤδη τοῖς κάτω Μακεδόσι, καὶ ἐφεξῆς τὰ μέχρι Μαγνητικῆς παραλίας ἐμπληροῦντες χώρα. Foran ἐφεξῆς staaer i Haandskriftet et urigtigt *οἱ*. Efter Ordet *Θεσσαλικῶν* synes Grændsebestemmelserne for Thessaliothis at være udfaldne. De andre Rettelser, man har forsøgt, som Burians i Nene Jahrbücher f. Philol. u. Pädagogik 1859, S. 238, ere utilfredsstillende.*

Landet omkring Ossa og Pelion, holdes udenfor Inddelingen. Hermed stemmer ogsaa Ptolemæos, der i Pelasgiotis opregner Stederne Doliche, Azóron, Pythion, Gonnos, Atrax, Iletion, Skotussa, Larissa og Pheræ. Pelasgiotis har altsaa været hele den østlige Deel af Slettelandet, ligefra den pagasæiske Bugt, ikke blot, som det angives paa Kaartene, indtil Penios-Floden, men ogsaa over den, langs med Olympens Fod heelt op til den øvre Europos-(Titaresios-) Dal, hvor det thessaliske Tripolis (de 3 af Ptolemæos først nævnte Stæder) laa, og dette Land har kun i den ældre Tid (hos Herodot) været perrhæbisk eller histiætisk. I Histiaotis nævner Ptolemæos Stæderne Phæstos, Gomphi, Æginion, Triikka, Klimenæ, Chyretia og Metropolis. Det er altsaa Landets nordvestlige Hjørne. Som dets Sydgrændse kunne vi tænke os den nedenfor Ithome løbende Flod. Det har ikke, som i Herodots Dage, strakt sig hen til Olympen og Ossa, men det har dog gaaet ud over Titaresios-Dalen, siden Kyretia og Metropolis laa deri. Metropolis er nemlig den Sydost for Kyretia liggende Stad, hvis Plads Leake (Northern Greece III, p. 356) meente at have fundet ved Kastri, og ikke, som Bursian (Geographie von Griechenland I, S. 53) mener, den vistnok betydeligere Stad af samme Navn, som laa ved Palæokastro i Thessaliotis Vest for Kierion, s. mine Reisebilleder S. 252 f. Thessaliotis har efter Ptolemæos ikke blot indbefattet det ovenfor omtalte Sletteland, men ogsaa strakt sig tværs over det Syd for samme liggende Bjergland og over Sperchios-Dalen indtil Hypata, det vil sige, han regner Dolopernes og Ænianernes Land med til Thessalien, medens Strabo lader dem ligge udenfor; men det er ikke paa de andre thessaliske Landskabers Bekostning, at Thessaliotis saaledes udvides. Thessaliotis er ligefuldt Landets sydvestlige Hjørne, og dets Grændser imod Nord og Øst flyttes ikke. Spørge vi om Grændsen imod Pelasgiotis, ledes vi naturlig til at tænke paa de golde, stenige Høider, der ligge paa den anden Side af Apidanos-Floden. Grændsen imellem Thessaliotis og Phthiotis maa vel sættes omtrent ved den 20de Længdegrad. Pharsalos har hørt til Phthiotis. Den ligger paa Othrys' yderste Fremspring, og dens Omraade har maaskee ikke strakt sig langt ud over Bjergets Fod imod Vest. Ogsaa Thaumaki laa i Phthiotis.

Disse Grændsebestemmelser synes ret naturlige, og Overeensstemmelsen imellem Strabo og Ptolemæos sætte dem udenfor al Tvivl. Men der er et andet Sted hos Strabo, der synes at stride aldeles derimod, og navnlig at udvide Thessaliotis heelt hen til Thessaliens sydøstlige Kyst. Det er det Sted, hvor han omtaler den interessante Slette, der udbreder sig Vest for den pagasæiske Bugt, paa hvis nordlige Rand vi finde det phthiotiske Thebæ og Demeters hellige Stad Pyrasos, medens Halos og Amphrysosfloden ligge ved dens sydøstlige Ende, den krokiske Slette. «Ovenover denne» siger han «ligger Itonos og den itoniske Athenas Tempel, hvorfra det i Bøtien nedstammer, og Floden Kuarios. Dette hører til Thessaliotis, ligesom ogsaa det Land, der stod under Eurypylos (i Iliaden),

og Phyllos og Ichnæ og Kieros og Alt indtil Athamanien». ¹⁾ Skulle vi nu herefter lade Thessaliotis strække sig heelt hen til den krokiske Slette, ja, som vi consequent maae, indtil Halos ved Kysten? Men saa bliver det phthiotiske Thebæ ganske skilt fra Phthiotis. Og, naar Eurypylos' Land, Ormenion ved Pelions vestlige Fod, hørte til Thessaliotis, hvor kan saa det mellemliggende Pheræ høre til Pelasgiotis, hvortil ogsaa Ptolemæos regner den, eller hvorledes kan Pelasgiotis grændse til Magnesia? Her er en Modsigelse, der maa hidrøre fra en Misforstaaelse eller fra Benyttelse af to aldeles forskjellige Kilder, hvis Vidnesbyrd Strabo ikke har bemærket stred imod hinanden.

For Geographiens Vedkommende maae vi ubetinget foretrække den paa det første Sted benyttede, hvortil vel ogsaa Slutningstillægget i nærværende Sted (*καὶ Κίερος* o. s. v.) hører. Begyndelsen af Stedet synes derimod taget af en Historiker, der har behandlet Thessaliens ældre Folkeforhold, maaskee Ephoros. Han har talt om de indvandrede Thessaliens Bedrifter og Krige, men ikke om det senere saakaldte Thessaliotis. Han har fortalt, hvorledes Bøoterne oprindeligt havde boet ved Arne i Thessalien, men bleve fordrevne derfra af thesprotiske Thessaler, og saa nedsatte sig der, hvor vi finde dem i den historiske Tid. ²⁾ Arne var efter Sagnet en Datter af *Ἄελος*, ved Posidon Moder til Bøotos, og Bøotos havde atter en Søn ved Navn Itonos. ³⁾ I Skibskatalogen i Iliaden (2, 507) omtales «det viinrige Arne» som en af Bøoternes Stæder. De Senere søgte den forgjæves; man antog, den havde ligget ved Kopais-Søen og var bleven ødelagt ved dens Oversvømmelse. Dette fører os med Nødvendighed hen til Egnen Syd for Søen ved Helikons nordlige Udløbere, Laphystion og Libethrion. Der laa Staden Koronea og i Nærheden af den Bøoternes Forbundshelligdom, den itoniske Athenas Tempel med Bækken Kuarios eller Kuralios ⁴⁾, og paa Bjerget ovenover dette laa Zeus Laphystios' Tempel, hvor Athamas havde villet ofre Phrixos og Helle ⁵⁾; og, gaae vi mod Øst, træffe vi der Onkestos med sin berømte Posidons Helligdom. Man undres over at see Havets Gud saaledes dyrket midt inde i Landet; men Gaaden løses, naar man hører, at Bøotos var Posidons Søn, og at Bøoterne tidligere havde boet ved Thessaliens Kyst omkring den krokiske Slette. I det der liggende Halos havde Zeus Laphystios' Dyrkelse og Athamas-Sagnet egentlig hjemme, og der levede det endnu da Xerxes

¹⁾ Strabo IX, 5, 14: *τούτου δ' ἐπέχεται ὁ Ἴτωνος, ὅπου τὸ τῆς Ἰτωνίας ἱερόν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ὁ Κονάριος ποταμὸς· εἴρηται δὲ π[ερὶ τούτου καὶ] τῆς Ἄρνης ἐν τοῖς Βοιωτικαῖς. Ταῦτα δ' ἐστὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος, μιᾶς τῶν τεσσάρων μερίδων τῆς συμπάσης Θεσσαλίας, ἧς καὶ τὰ ἐπ' Εὐρυπύλῳ καὶ ὁ Φύλλος, ὅπου Ἀπόλλωνος τοῦ Φυλλαίου ἱερόν, καὶ Ἴχνηαι, ὅπου ἡ Θέμις ἢ Ἰχναία τιμᾶται· καὶ Κίερος δ' εἰς αὐτὴν συντελεῖται [καὶ ἄλλα μέρη] τῆς Ἀθαμανίας.*

²⁾ Thukyd. I, 12.

³⁾ Diodor. IV, 67.

⁴⁾ Strabo IX, 2, 29.

⁵⁾ Pausan. IX, 34, 5 (4).

kom dertil.¹⁾ Der finde vi Thebæ, Nord for Sletten, og, formodentlig Syd for den, Itonos med Athenas Tempel og Floden Kuarios, og Staden Koronea²⁾ kan ikke have ligget langt derfra. I denne Egn laa selvfølgelig ogsaa Arne, ikke, som Stephanos fra Byzants siger, en Coloni fra Bøotien, men Bøoternes gamle Hovedstad, som de forlod³⁾, da de vandrede ud. Strabo omtaler den ikke blot paa det anførte Sted sammen med de andre Byer, men stiller den ogsaa et andet Sted ved Siden af Pheræs Havnestad.⁴⁾ Og hvor Hesiodos beskriver Kampen imellem Herakles og Kyknos ved den pagasæiske Apollons Helligdom, lader han hele Omegnen være deeltagende Tilskuere, «alle Myrmidonernes Stæder, Iolkos, Arne, Helike og Anthia».⁵⁾

Men Stephanos fra Byzants siger, at Arne kaldtes Kierion.⁶⁾ En høist besynderlig Bemærkning, thi Kierion laa, som vi bestemt vide, et ganske andet Sted, nemlig paa Sletten i det sydvestlige Thessalien. Der fandt Leake den.⁷⁾ Den ligger paa en isoleret Høi imellem to Floder, der efter deres Forening falde i Apidanos, tæt ved Landsbyen Mataranga. Ældgamle Mure sees paa Høien, og Gravhøie findes spredte rundt omkring. En Indskrift⁸⁾, som findes i Landsbyen, taler om en af det romerske Senat paa Keiser Tibers Tid afsagt Kjendelse i en Grændsestrid imellem Kierion og Nabostaden Metropolis, hvis Plads ligeledes kjendes, lidt over 2 Mile Vest for Kierion.⁹⁾ Leake meddeler hele syv forskellige Mønter fra denne By, de fleste kjøbte paa Stedet selv. Strabo kalder den Kieros og siger, den hørte til Thessaliotis.¹⁰⁾ Ellers er Mindet om denne By, der ikke havde spillet nogen betydelig Rolle i Historien, næsten udvisket af Literaturen; men Skylden synes at være Afskrivernes. Meineke har efterviist den to Steder hos Theophrast. Paa det ene Sted siges, at Egnen er lav og vandrig og om Vinteren kan forulempes af Iis, paa det andet, at den lider af den kolde Vestenvind fra de nærliggende Bjerge: begge Dele overensstemmende med den paaviste Beliggenhed.¹¹⁾ Den synes at omtales hos

¹⁾ Herodot VII, 197. jf. Strabo IX, 5, 8.

²⁾ Strabo § 10. Jeg troer nu, at det er med Rette, at Kiepert har givet dette Navn til den mægtige Borg ved Koitslar i Apidanos-Dalen, hvorom s. mine Reisebilleder S. 299.

³⁾ Steph. Byz. v. Ἄρνη. Plutarch. Defect. Orac. 39.

⁴⁾ Strabo IX, 5, 14 og 18 Slutn. λευκόγαϊον γὰρ ἐστὶ τὸ χωρίον Ἄρνης πλησίον καὶ [τῶν Ἄρφε]τῶν.

⁵⁾ Hesiod. Scut. 380 f. Πᾶσα δὲ Μυρμιδόνων τε πόλις κλειτή τ' Ἰαωλκός, Ἄρνη τ' ἡδ' Ἐλίκη Ἀνθραϊά τε ποιήσασα. Smlg. 472 ff.

⁶⁾ Steph. Ἄρνη, πόλις Θεσσαλίας . . . , ἣ Κιέριον καλεῖται.

⁷⁾ Transactions of the Royal Society of Literature I, p. 151 ff.

⁸⁾ Transact. p. 154. Leake, Northern Greece IV, n. 214.

⁹⁾ Smlg. mine Reisebilleder S. 252 f.

¹⁰⁾ Strabo IX, 5, 14.

¹¹⁾ Meineke ad Steph. Byz. I, p. 124. Theophr. de Causis plantarum V, 14, p. 195 Wimmer: τῆς τε γὰρ Θεσσαλίας περὶ Κίερον (Hdskr. Κίθρον) μάλιστα ὡς εἰπεῖν ἐκπηγίς ἐστιν· ὁ δὲ τόπος κούλος καὶ ἔφουδος. De Ventis, Fr. V, 7, p. 109 Wimmer. Φθείρει δὲ (ὁ ζέφυρος) καὶ τὰ ἐν τῷ Μαλιακῷ (Hdskr. μαλιακῷ) κόλπῳ πάντα . . . καὶ τῆς Θεσσαλίας περὶ τὸν Κίερον (Hdskr. πύριον) ἀμφοτέρων

Ælian¹⁾, og hos Livius see vi den tre Gange dele Skjæbne med Nabostaden Metropolis.²⁾

Geographerne antage nu efter det anførte Sted hos Stephanos, at Kierion er det gamle Arne, hvor Bøoterne oprindelig skulde have boet; men dette laa, som vi have seet, ved den pagasæiske Bugt. Hvad der anføres for at støtte Angivelsen hos Stephanos, er saa godt som Intet. Leake fandt i Mataranga en Indskrift, som han læste *Ἡοσειδῶνι Κουερίῳ Κεφάλων Βυκίνου*. Paa Grund af dette ualmindelige Tilnavn til Guden, mener han, at den ene af Floderne hed Kuarios, og at her havde staaet et af Strabo omtalt Tempel for Athena Itonia. Men hvor Strabo omtaler dette Tempel tilligemed den forbiflydende Flod Kuralios, siger han udtrykkelig, at det laa i Hestiaotis, og at Floden faldt i Penios.³⁾ Ligesom der to Steder i Thessalien fandtes et Tempel for den itoniske Athena⁴⁾, kunde der muligviis ogsaa findes et dobbelt Arne, men Kierion har, det vi vide, Intet med den itoniske Athena at gjøre; i den anførte Indskrift staaer ei engang *Κουαρίῳ*, men *Κουερίῳ*, og det turde være nok saa sandsynligt, at det skulde læses *Κιερίῳ* eller *Κειερίῳ*. Har Kierion nogensinde heddet Arne, har det i alt Fald ikke været den i Sagnene berømte Stad. Her er maaskee en Misforstaaelse af samme Art, som den vi ovenfor omtalte. Det bekjendte Sagn om, at Thessalerne havde fordrevet Bøoterne fra Arne, har faaet en mindre nøiagtig Forfatter til at søge hin gamle Stad i Thessaliotis, og han har identificeret den med den der beliggende Stad Kierion, der maaskee ogsaa i sin Tid har heddet Arne.

Noget over en Miil Nord for Kierion finder man paa en lignende Plads, i den spidse Vinkel imellem Apidanos og den store Biflod, den modtager fra vestre Side (Sofaditiko), en anden ikke mindre anselig, men langt stærkere hellenisk Fæstning, hvorefter den nærliggende Landsby har faaet Navnet Vlochó, d. e. *Εὐλογον*, et byzantinsk Navn paa en

δὲ τῶν τόπων ἢ αὐτῇ φύσει καὶ τὰ περιέχονθ' ὅμοια· κείνται μὲν γὰρ ἄμφω πρὸς ἀνατολὴν, περιέχονται δ' ὄρεσιν ὑψηλοῖς, ὃ μὲν τῇ Οὔτῃ καὶ τοῖς συνέχεσιν, [ὃ δὲ τῷ Πίνδῳ].

- 1) Ælian. Var. Hist. III, 37: *Ἐν Κιέρῳ* (Hdskr. *Πιέρῳ*) *τῆς Θεσσαλίας λίμνη ἐστίν, οὐκ ἀέναντος, ἀλλὰ χειμῶνος ἐκ τῶν συρροόντων εἰς αὐτὴν ὑδάτων τίττεται* o. s. v. Til Forsvar for en By af Navnet Pieros i Thessalien kan man ikke beraabe sig paa Thukydid. V, 13: *μέχρι μὲν Πιερίου τῆς Θεσσαλίας διήλθον*, thi det er af Sammenhængen klart, at der menes Passet over Othrys-Bjergene. Der skal altsaa staae *Πιρίου*, den Stad der beboedes af *Πιραιεῖς*, en underordnet Nabocommune til Melitæa, som nu er vel bekjendt fra den melitæiske Indskrift i mine Inscript. inedit. n. 2. Rangabé, Antiquités Helleniques II, n. 692.
- 2) Livius XXXII, 15, 3: *Capta Phaloria legati a Metropoli et a Cierio* (Hdskr. *Pirea*) *dedentes urbes venerunt*. XXXVI, 10, 2: *Inde Cierum et Metropolin et iis circumiecta castella recepit*. — Ib. 14, 6: *Ab Cierio* (Hdskr. *Cieria*) *et Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt*.
- 3) Strabo IX, 5, 17: *ἑεὶ δὲ αὐτῶν (α: τῶν Ἰσθμιαίων) ὁ Πηνειὸς καὶ ὁ Κουράλιος· ὧν ὁ Κουράλιος, ὄνειδος παρὰ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερὸν, εἰς τὸν Πηνειὸν ἐξίησαν*. Bursian har maaskee Ret i at antage Kuralios for den nuværende Kumerki, der løber imellem Penios og Trikkala-Floden.
- 4) Naar Pausanias I, 13, 2 fortæller, at Galliske Vaaben bleve indviede *ἐς τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας Φερῶν μεταξὺ καὶ Λαρίσσης*, menes vistnok det bekjendte Tempel Syd for den krokiske Slette, som ligger midt imellem Pheræ og Larisa Kremaste.

Fæstning, det gode Baghold.¹⁾ Man har kaldt den Piresiæ²⁾, men uden at kunne anføre nogen Grund derfor. Det var uden Tvivl Pelinnæon, et ikke uvigtigt Punkt, som i den ætoliske Krig 191 strax blev besat af Athamanernes Konge Arynandros og en Stund forsvaret imod Romerne af Megalopoliteren Philip.³⁾ Den omtales ligeledes i Alexander den Stores Historie. Da han under sit Felttog i Illyrien erfarede, at Theben havde revet sig løs, ilede han igjennem Eordæa til Hellas. Pelinna er det eneste Sted paa hans Marsch, der anføres.⁴⁾ Fæstningen ved Vlochò ligger netop paa den lige Linie, som han fulgte, medens Gardiki og Kolokotò, som man tidligere har gjættet paa, ligge af Veien, især den første. Men Hovedgrunden, hvorfor vi maae sætte Pelinnæon til Vlochò, ligger i Strabos Bestemmelse af Ithomes Beliggenhed. Denne ældgamle By, hvis Plads nu indtages af den tyrkiske Fæstning Fanari, siges at ligge midt imellem 4 Fæstninger, der danne en Fiirkant, Trikke, Metropolis, Pelinnæon og Gomphi.⁵⁾ De tre af disse kjendes, Trikke mod Nord, Metropolis mod Syd, Gomphi mod Vest; Pelinnæon, der laa i Fiirkantens fjerde Hjørne, maa altsaa søges mod Øst, og der træffe vi netop paa den her omtalte Borg ved Vlochò. Den lidt nordvestligere Borg ved Kortiki er deels mindre betydelig, deels vilde Fiirkantens eller Korsets Linier blive mere skjæve, deels vilde denne Beliggenhed passe mindre med Alexander den Stores Marsch, og med det Sted af Polyæn, vi strax skulle anføre. Naar Geographerne tidligere ikke have henlagt Pelinnæon til Vlochò, kommer dette af at Strabo lidt længere nede synes at sige, at Penios-Floden under sit Løb lader Pelinnæon ligge paa venstre Haand.⁶⁾ Men hvad enten man nu vælger Gardiki eller Kolokotò eller hvilketsomhelst andet Sted man mulig kunde finde Nord for Penios, bliver Fiirkanten saa skjæv, at Ingen let kunde falde paa at betegne den som en saadan. Enten maa Navnet paa det sidste Sted være forskrevet, eller Strabo maa have begaaet en Feil. At Pelinnæon ikke kan have ligget Nord for Floden, ja ikke engang kan have ligget nordligere end Vlochò, følger ogsaa af et Sted hos Polyæn, hvor der tales om en Krig imellem Pelinnæerne og Pharsalierne som Naboer.⁷⁾ Har Pelinnæon ligget, hvor vi nu antage, er Sagen klar. Den

1) Samme Navn bærer f. Ex. ogsaa den mægtige Fæstning i det nordlige Ætolien, som Leake og efter ham Kiepert antager for Thermos. Bursian har uden Tvivl Ret i at søge Thermos Øst for Trichonis-Søen ved Petrochori (Geogr. I, S. 136); men det er næppe heldigt, naar han gjør Borgen ved Vlochò til Agrinion. — Den her omtalte Fæstning i Thessalien er beskrevet i mine Reisebilleder S. 258 f.

2) Bursian, Geograph. I, 74.

3) Livius XXXVI, 10—14.

4) Arrian. Anab. I, 7: *ἑβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς Πελλίναν τῆς Θετταλίας.*

5) Strabo IX, 5, 17: *ἰδρυνόμενον μεταξὺ τεττάρων φρουρίων, ὡσπερ ἐν τετραπλεύρῳ κειμένων, Τρίκκης τε καὶ Μητροπόλεως καὶ Πελλινναίου καὶ Γόμφων.*

6) Strabo IX, 5, 17: *ἐν ἀριστερᾷ δ' ἀφίει Τρίκκην τε καὶ Πελλινναῖον καὶ Φαρκαδόνα;* men Haandskrifterne have *Πελλινναῖον.*

7) Polyæn. Strategem. IV, 2, 19: *Φίλιππος, ποθῶν κτήσασθαι Θεσσαλίαν, αὐτὸς μὲν φανερώς οὐκ ἐπολέμει Θεσσαλοῖς· Πελλινναίων δὲ πολεμούντων Φαρσαλίοις καὶ Φεραίων Λαρισσαίοις, τῶν δὲ ἄλλων ἐς τοῦτους διηρημένων, αἰεὶ προσεβόηθει τοῖς καλοῦσι.*

nedre Deel af Apidanos' Løb har da hørt til den, medens den øvre Deel hørte til Pharsalos.

Den nysomtalte nærved Kortiki liggende Borg antages af Leake og Bursian¹⁾ for Limnæon, som i den ætoliske Krig 191 omtales sammen med Pelinnæon. Medens Romerne under M. Bæbius beleire den sidste, beleirer deres Forbundne, Kong Philip af Makedonien, den første. Da Consulen Acilius Glabrio dernæst selv kommer med sin Hær, gaaer han først til Limnæon, og da denne har overgivet sig, drager han derefter til Pelinnæon, som saa ogsaa overgiver sig.²⁾ Denne hele Fortælling synes dog aabenbart at tale om Stæder, der ligge lidt mere end en lille halv Miil fra hinanden. Leake støtter sin Antagelse paa, at Navnet Limnæon «stemmer med Stedets Beliggenhed i den laveste Deel af Sletten imellem Flodløb og Moradser, ikke langt fra den Egn, hvor alle Penios-Flodens fornemste Tilløb samles». Men denne Egn ligger i Virkeligheden $\frac{1}{2}$ Miil fra Borgen, og der findes ved Kortiki rigtignok en overordentlig Vandrigdom, og der er Tider, hvor de Enge, der gennemstrømmes af Floderne, for en stor Deel ere oversvømmede af dem, men en virkelig Sump eller Sø, hvorpaa Navnet Limnæon tyder, er der ikke. En saadan findes først Nord for Peniosfloden, ved Bjergenes Fod, den i mine Reisebilleder S. 217 beskrevne milelange Sump Syr-Papas. Et saa eiendommeligt Phænomen maatte naturligt give Egnen Navn, og den betydelige og velbevarede Stadruin, som hæver sig over den, Gardiki, er upaatvivlelig de Gamles Limnæon; at Leake og Bursian have Uret i at kalde den Pelinnæon, er allerede viist. Det er formodentlig denne By, som Strabo har meent, hvor han opregner de Stæder, der ligge til Venstre for Penios, og Haandskrifternes *Ἡεληνναίων* er at rette til *Λιμναίων*, og ikke til *Ἡελιωνναίων*.

I denne Egn Nord for Penios lade der sig netop tre antike Stadpladser eftervise, Trikkala, Gardiki og Kolokotò. Man kan ikke andet end at tænke paa disse, naar man læser det omtalte Sted hos Strabo om de tre Stæder, der ligge til Venstre for Penios. Naar da de to første ere Trikke og Limnæon, maa den tredie være Pharkadon. Dette er sikkert med fuld Ret antaget af Bursian³⁾; jeg havde tidligere urigtig troet, at Kolokotò kunde være Pelinnæon. Staden omtales foruden hos Strabo ogsaa hos Polyæn og hos Livius.⁴⁾ I Stedet hos den sidste Forfatter omtales det, at der udbreder sig en Slette foran Byen, medens der i nær Afstand fra den findes anselige Bakker, fuldstændig stemmende med Beliggenheden af Kolokotò.

¹⁾ Leake, Northern Greece IV, p. 512. Bursian, Geogr. I, S. 74. — Den er beskrevet i mine Reisebilleder S. 257.

²⁾ Liv. XXXVI, 14, 3: ab Limnæo Pelinnæum consul proficiscitur.

³⁾ Bursian, Geogr. I, S. 53.

⁴⁾ Polyæn IV, 2, 18. Livius XXXI, 41, 8: *quam campestribus locis subücientes eos castra Pharcadoni urbi videret, ipse paulo plus mille passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit.* Hdskr. have Phæcado, de alm. Udgaver Phæcæ. I Madvigs Recension er det rettet.

A t h e n .

Pausanias' Beskrivelse af Athen lider som bekendt af en Deel Forvirring, og naar man gjennemlæser denne ellers saa vigtige og værdifulde Fører igjennem den klassiske Dannelses Hovedstad, stødes man i høi Grad over de besynderlige Spring, man nødes til at gjøre, Spring, der ved deres Urimelighed næsten maae vække Tvivl om de Resultater, som deels ved andre Forfatteres, deels ved Stedets og Monumenternes endnu synlige Vidnesbyrd gjøre Krav paa uomtvistelig Sikkerhed.

Han begynder med Piræus, gjør derfra en Udflugt til Phaleron, hvorfra han følger Veien op til Athen og seer Amazonens Grav, som ligger lige indenfor den derværende Port (den Itoniske)¹⁾, men vender saa tilbage igjen til Piræus og begiver sig (formodentlig den næste Dag) paa ny op til Athen for at foretage den egentlige Beskrivelse af Byen. Han følger Hovedlandeveien fra Havnen til Staden, næppe synderlig forskjellig fra den, der endnu bruges, kun maaskee noget nærmere ved Foden af de stenige Høie, der strække sig Sydvest for det saakaldte Pnyx og Museon, og som endnu udgjorde en Deel af det gamle Athen. Han gaaer forbi Ruinerne af de lange Mure og kommer ind ad Porten, uden Tvivl den Piræiske. Den første Bygning, han seer indenfor Porten, er Pompeet, en rummelig Bygning, hvor de store Festoptog ordnedes for derfra at drage igjennem Byens Hovedgader til Akropolis²⁾; den næste er Demeters Tempel. Gaden fra Porten til Keramikos omgives paa begge Sider af Stoer med Broncestatuer foran. I tredie Kapitel gaaer han over til Beskrivelsen af Torvet eller Keramikos. Den første Bygning til Høire der er den kongelige Stoa, hvor den Archont, der bar Titel af Konge, holdt Ret; den næste er Zeus Eleutherios' Stoa med Euphranors berømte Malerier. Derefter nævnes Apollon Patroos' Tempel, saa Gudernes Moders Tempel, de Femhundredes Raadhuus og den tilhørende Rundbygning (*θόλος*), hvor Prytanerne offrede. Høiere oppe³⁾ (d. e. imod Akropolis) staae Statuerne af de eponyme Heroer, d. e. dem, efter hvem Athens Phylæ vare

¹⁾ Om de nyeste, for Athens Topographi ikke uvigtige Opdagelser i denne Egn s. Pervanoglu i Philologus XXV (1867), S. 337 f.

²⁾ Paus. I, 2, 4: *οἰκοδόμημα ἐς παρασκευὴν τῶν πομπῶν* o. s. v. Meursius antog, at de kostbare Kar, der bares i saadanne Optog (*τὰ πομπῆα*) havde været opbevaret her, og dette gjentages næsten af alle de senere Forfattere. Denne Formodning, som ikke stemmer med Pausanias' Ord, burde være bortfaldet efter at de i vore Dage fundne Inventarielister over Kostbarhederne i Parthenon have viist os et andet Sted, hvor vi kunne søge disse Kar.

³⁾ Pausan. cap. 5, 1: *ἀνωτέρω*.

opkaldte, et Sted, hvor offentlige Bekjendtgjørelser pleiede at opslaaes; derefter¹⁾ en Række andre Statuer, baade af Guder og af Mennesker; Rækken slutter med Harmodios og Aristogiton, der andensteds siges at staae «der, hvor man gaaer op til Borgen», men dog endnu paa Torvet.²⁾ Dernæst nævnes Odeet³⁾, foran hvilket staae Statuer af ægyptiske og makedoniske Konger, der nu give Anledning til en lang historisk Digression. Ogsaa inde i dette Odeon findes der seeværdige Kunstværker. «Nærved» fortsættes der⁴⁾ «er Kilden Enneakrunos», ovenover den Demeters og Triptolemos' Templer, og «endnu længere borte»⁵⁾ Eukleas Tempel. «Men» hedder det dernæst «ovenover Keramikos og den saakaldte kongelige Stoa ligger Hephæstos' Tempel» o. s. v.⁶⁾

Ingen kan læse dette uden at faae ud deraf, at Forfatteren beskriver en lang Række Monumenter, der laa ved Keramikos eller i ringe Afstand derfra, og saa, maaskee efter at være gaaet rundt omkring Pladsen, tager et nyt Udgangspunkt fra det Sted, hvor han begyndte, den kongelige Stoa. Men nu vide vi, at Keramikos laa Nordvest for Borgen, hvorimod Kilden Enneakrunos laa og ligger den Dag idag diametralt modsat, et godt Stykke Sydost for Borgen, ved Ilissos-Floden; ja selv de to Templer ovenover Kilden synes at kunne bestemmes, det ene paa Øen i Ilissos, hvor den tilhugne Klippegrund viser Spor af en Bygning; det andet lige Syd for dette, i det nu nedrevne, men af Stuart opmaalte og aftegnede lille ioniske Tempel. Fremdeles vide vi, at Odeet, den berømte Bygning med de mange Sæder og de mange Søiler og det store keglendannede Tag, som Perikles havde ladet opføre i Lighed med Perserkongens Telt, laa lige Østen for Dionysos-Theatret⁷⁾, d. e. ogsaa Sydost for Borgen, men langt nærmere ved den end Enneakrunos. Hvor er det nu muligt, at en Forfatter, der beskriver Stederne, det ene efter det andet, som han kommer til dem, kan gjøre saadanne Spring? Hvad kunde bevæge ham til under Beskrivelsen af Torvet i den nordvestlige Deel af den store By pludselig at føre os hen til den sydøstlige Udkant, og saa føre os lige saa pludselig tilbage igjen? Og hvor kunde han sige om Steder, der laae saa langt fra hinanden som muligt (naar de da skulde ligge i den samme By), at de laae

¹⁾ Cap. 8, 2 (3).

²⁾ Arrians Anab. III, 16: ἢ ἀνιμεν εἰς πόλιν. Aristot. Rhetor. I, 9: οἶον εἰς . . . Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα (εὐρηται) τὸ ἐν ἀγορᾷ σταθῆναι.

³⁾ Pausan. I, 8, 6: Τοῦ θεάτρου δὲ, ὃ καλοῦσιν ᾠθεῖον, ἀνδριάντες πρὸ τῆς ἐσόδου βασιλέων εἰσὶν Αἰγυπτίων.

⁴⁾ Cap. 14: Ἐς δὲ τὸ Ἀθήνησιν εἰσελθοῦσιν ᾠθεῖον ἄλλα τε καὶ Διονύσος κεῖται θεᾶς ἄξιος, πλησίον δὲ ἐστὶ κρήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον.

⁵⁾ Cap. 14, 5 (4): ἐν ἀπωτέρω.

⁶⁾ Ὑπερ δὲ τὸν Κεραμεικὸν καὶ στοᾶν τὴν καλουμένην βασιλείον ναὸς ἐστὶν Ἡραίου.

⁷⁾ Plutarch. Pericl. 13. Theophr. Char. 3. Vitruv. V, 9: Exeuntibus e theatro sinistra parte Odeum, quod Themistocles columnis lapideis, navium malis et antennis e spoliis Persicis pertexit. Pausan. I, 20, 4, (3): Ἐστὶ δὲ πλησίον τοῦ τε ἱεροῦ τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ θεάτρου κατασκευάσμα, ποιηθῆναι δὲ τῆς σκηνῆς αὐτὸ ἐς μίμησιν τῆς Ξέρξου λέγεται.

nær ved hinanden? Nei, var Forfatteren end ti Gange mere ubehjælpelig end Pausanias, det maatte erklæres for en Umulighed.

Jeg har altid været overbeviist om, at her var en Feil tilstede, som ikke kunde skrives paa Forfatterens Regning, men maatte beroe paa Overleveringen, med andre Ord, at et større eller mindre Stykke, eet eller flere Blade i det Haandskrift, der laa til Grund for vore, maatte være indsat paa et urigtigt Sted. Det gjaldt kun om at udfinde, hvilket Stykke der skulde flyttes, og hvor det skulde flyttes hen. Sagen blev dobbelt vanskelig, fordi her ikke syntes at være eet, men to Spring, først fra Eponymerne til Odeet — her siger Pausanias ikke, at dette laa ved Siden af hine, men det følger af hele Fremstillingen, at det maa opfattes saaledes —, dernæst fra Odeet til Enneakrunos — her siger han udtrykkelig, at dette laa nær ved hiint, men dette er, som vi have seet, aabenbart urigtigt. Men, nærmere seet, troer jeg der er kun eet Spring. Thi hvorfor skulde Pausanias omtale det samme Odeon to Gange, først Cap. 8—14, hvor han nævner Kongestatuerne foran det og Dionysosstatuen inden i det, og dernæst i Cap. 40, hvor han taler om dets Form, om dets Ødelæggelse under Sullas Beleiring og Gjenopførelse? Og hvor kunde han gjøre Sligt uden paa det sidste Sted at henvise til det første, og gjøre Læseren opmærksom paa at det ikke var en anden Bygning, han omtalte, men den samme, han før havde nævnt? Men Pausanias er saa langt fra at antyde Sligt, at hans Ord endog umuliggjøre en saadan Antagelse. Den første Bygning kalder han Odeon; den anden kalder han «en Bygning, der skulde være gjort i Lighed med Xerxes' Telt». Det er klart, han taler om to forskjellige Bygninger. Den sidste, der i Almindelighed kaldtes Perikles' Odeon, kalder kan slet ikke med dette Navn, uden Tvivl fordi den var forskjellig fra hvad man i hans Tid pleiede at forstaae ved et Odeon. Odeer fandtes der nemlig paa hans Tid mange Steder, og Navnet betød ikke andet end et Theater under Tag, som vi allertydeligst see deraf, at det af Herodes Attikos opførte Theater ved Akropolis' sydvestlige Fod kaldes Regillas Odeon.¹⁾ Den Bygning, han i sin her omtalte Beskrivelse af Athen kalder Odeon, betegner han ogsaa selv som et Theater.²⁾ Det har altsaa været et bedækket Theater, der har ligget i Keramikos, nærved Eponymernes Statuer. At der nu virkelig fandtes et saadant Theater i Keramikos, vide vi af Philostratos. Han omtaler paa to Steder et Theater i Keramikos, der bar Navnet Agrippion.³⁾ Det var formodentlig opført af Agrippa, Augusts berømte Feltherre, hvem Athen skyldte saa Meget, skjøndt der nu næsten ikke er andet Minde derom tilbage end

¹⁾ Pausan. VII, 20, 6 (3). Bygningen er aftegnet i Monumenti dell' Instituto di Corrispondenza archeol. VI, Tavv. 16—17. I en Indskrift fra Patara i Lykien: *ᾠδείῳ μεγάλης ἀμφιβάλων ὀροσφῆν*. Odeer omtales fremdeles i Patræ, Paus. I. 1., i Sparta, s. Schol. Aristoph. Lys. 1144 o. a. St.

²⁾ Cap. 8, 6, s. ovfr. S. 19, Anm. 3.

³⁾ Philostrat. Vit. Sophist. II, 5, p. 247 Kayser: *Ἐνελέγοντο μὲν δὴ ἐς τὸ ἐν τῷ Κεραμικῷ θέατρον, ὃ δὴ ἐπωνόμασται Ἀγριππιῶν*. cf. c. 8, p. 251 K. *Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ Ἀγριππιῳ ἐπράχθη*.

det hæsle Fodstykke for hans Statue, Athenæerne opreiste lige foran Propylæerne. Philostrat siger ikke udtrykkelig, at det var et bedækket Theater, men han fortæller, at det benyttedes af Sophisterne til deres Virtuosforestillinger, og dertil vare de store aabne Theatre vistnok lidet passende. Sophisterne kunde ikke regne paa en saa stor Tilhørerkreds, som de aabne Theatre kunde rumme, og de havde ikke, som Skuespillerne, særlig uddannet deres Stemme til at fylde et saa uhyre Rum, ja de manglede jo endog det Middel, der for en stor Deel satte hine i Stand dertil, Masken. I Almindelighed optraadte de i store Sale¹⁾, enten private eller offentlige. I det 4de Aarhundrede eft. Chr. lod Sophisten Julianos fra Kappadokien i sit Huus i Athen indrettede et privat Theater for sine Tilhørere. Det havde Marmorsæder og var en fuldstændig Efterligning af de offentlige Theatre, men det var mindre, som det passede sig i et privat Huus.²⁾ Det har aabenbart ikke været saadanne Theatre, som Dionysos-Theatret, men de mindre, bedækkede Theatre eller Odeer, der var hans Forbillede. I store, folkerige Stæder see vi Sophisterne optræde i større Theatre, der kunde rumme Tusinder af Tilhørere, som Dio Chrysostomos i Alexandria, men han taler netop oftere om at det, man pleiede at høre der, var Sang og Citharspil.³⁾ Det var altsaa dog et bedækket Theater. Og Apuleius i Karthago, der i sit affecteerte Sprog taler om hvorledes det store Theater, hvori han taler, ellers benyttedes til andre Forestillinger, nævner ikke blot Tragedier, Komedier og Mimer, men ogsaa Taskenspillere og andre Gjøglere, og han taler om det høie Tag og det straalende Loft, saa der kan ingen Tvivl være om, at det var et bedækket Theater eller et Odeon.⁴⁾ Jeg har derfor ingen Tvivl om at ogsaa Agrippas Theater i Keramikos, som Sophisterne benyttede, var under Tag, og det er i høi Grad sandsynligt, af det af Pausanias Cap. 8—14 omtalte Odeon netop var dette Agrippion.

Der er saaledes ikke mere end eet Spring i Pausanias' Text, Springet fra Odeon i Keramikos til Enneakrunos og Templerne paa den anden Side af Ilissos, og derfra igjen tilbage til Keramikos. Det forstyrrende Stykke, der er kommet paa en urigtig Plads, begynder i den anden Linie af Cap. 14 med Ordene *Πλησίον δέ ἐστι κρήνη* og ender med Slutningen af § 5 (4) i samme Cap. *τοὺς ἐς αὐτὸ ἀποβάντας*. Spørger man nu, hvor dette Stykke i Virkeligheden har staaet, eller hvortil den Begyndelse «Men nær ved ligger Kilden Enneakrunos» passer, da kommer man først til at tænke paa Olympieet, som ligger ganske lidt ovenfor Kilden, og saaledes, at Pausanias, hvis han gik den lige Vei til denne fra Keramikos, nødvendig maatte komme igjennem eller forbi det. Stykket kunde staae efter Cap. 18. Det

¹⁾ S. Lukian. *περὶ τοῦ οἴκου*. 3. 4.

²⁾ Eunnapios p. 69 Boissonnade.

³⁾ Dio Chrys. 32, p. 417 og 413 Dind.

⁴⁾ Apulis. Florid. 18.

var muligt, at den Reisende fra Olympieet kunde gaae til Kilden og Templerne paa den anden Side Floden, og saa tilbage til Olympieet, og derfra imod Nordost til Pythiet, Delphiniet o. s. v.; men det vilde rigtignok være underligt, om han saaledes var gaaet to Gange over Ilissos, baade frem og tilbage, uden at nævne denne Flod; den omtales først senere. Jeg foretrækker derfor en anden Antagelse. Det forstyrrende Stykke kan nemlig ogsaa have staaet efter Cap. 19, i hvis Slutning Stadiet er omtalt. Stadiet ligger vel lidt fjernerē fra Kilden end Zeus Olympios' Tempel, men dog ikke længere end at det i en i det Hele ubebygget Egn, som denne her var (Agræ), kunde kaldes «nærved». Afstanden er nemlig kun 500 Metres. Forholder Sagen sig saaledes, kommer der Sammenhæng og Plan i Pausanias' Vandring. Han har saa bevæget sig fra Porten igjennem Keramikos og Kvarteret Nord for Borgen til Prytaneet Nordost for samme; derfra mod Ostsydost til Zeus Olympios' Tempel, saa imod Nordost op ad Kvarteret til Høire for Ilissos, til Pythiet, Delphiniet, Aphrodite i Haverne, Kynosarges og Lykeon, saa over Floden, som han udtrykkelig nævner¹⁾, til Agræ og Artemis Agroteras Tempel, dernæst paa denne, Flodens venstre, Side tilbage imod Sydvest til Stadiet, de ligeoverfor Enneakrunos liggende Templer for Demeter og Triptolemos og det endnu længere borte liggende Tempel for Euklea. Efter saaledes at have gennemvandret hele den nordlige og østlige Deel af Athen, gaaer han tilbage til Prytaneet, og derfra²⁾ imod Syd langs med Borgklippens Fod til Dionysos' Helligdomme, og saa langs med Borgens Sydside til dens Opgang, Propylæerne. Man kan ikke let finde nogen naturligere og simple Plan. Men vi vinde ikke blot dette. Forholder Sagen sig som vi antage, behøve vi ikke længere at undres over at Pausanias i Cap. 14, efterat have omtalt Enneakrunos, siger, at ovenover den ligge Demeters og Triptolemos' Templer, uden at han giver den fjerneste Antydning af at de ligge paa den anden Side af Ilissos-Floden. Floden er nemlig da allerede omtalt i Forveien, og Pausanias har ingen særlig Grund til at nævne den her. Han er vel ikke engang gaaet over den til Enneakrunos, men har seet Kilden fra den anden Bred, hvor han bliver, til han faaer beskrevet de der liggende Templer. Undersøge vi endelig, om der er nogen ydre Sandsynlighed for, at dette Stykke i Cap. 14 kan være blevet saaledes forsat, da ville vi finde, at det Stykke, som nu skal bytte Plads med det (Cap. 14, 6 — Cap. 19 Slutn.), er netop 5½ Gang saa stort, eller, hvis det første har indtaget to Blade i Originalhaandskriftet, har det sidste været elleve; en Forbytning er altsaa ikke umulig. Jeg-troer saaledes, at en følgende Ud giver af Pausanias vil lade Sandheden komme til sin Ret og vise Forfatteren Retfærdighed, naar Cap. 14, 1—5 (*πλησίον δὲ . . . ἀποβάνιας*) flyttes hen efter Slutningen af Cap. 19 (*ἀνηλώθη*).

¹⁾ Cap. 19, 5 (6).

²⁾ Cap. 20 Beg.

Efter at dette var nedskrevet, modtog jeg Philologus 1867, dritter Supplementband, Heft 3 u. 4, indeholdende »Ergänzungen zu den letzten Untersuchungen auf der Akropolis zu Athen, von Karl Bötticher«, men forøvrigt udelukkende handlende om Egnen Nord og Øst for Akropolis. Denne Forfatter har, som hans Kaart viser, sin egen Forestilling om Pausanias' Vei. Han har ikke mindste Anelse om, at der er noget Urimeligt i de Spring, den overleverede Text lader Reisebeskriveren gjøre, men gjør Sagen endnu langt urimeligere end hans Forgængere ved at lægge Demeters, Triptolemos' og Eukleas Templer Vesten for Ilissos, og lade Pausanias gaae den selvsamme Vei to Gange. Her behøves sikkert ingen Gjendrivelse. Bötticher er ikke blot af mig ved andre Leiligheder bleven betegnet som han fortjener¹⁾, men Tydsklands dygtigere Archæologer, som Stark og Conze, have heller ingen anden Mening om ham. Det er uden Tvivl med velberaad Hu, at Conze har udeladt ham i sin »Uebersicht der für die philologie wichtigen reisen, untersuchungen und entdeckungen in den altgriechischen ländern seit 1859« i Philologus XXV. Udgiveren af dette Tidsskrift, der saa beredvillig aabner sine Hefter for K. Bötticher, har ikke undladt at gjøre opmærksom paa Overspringelsen, men tilføiet hans Navn med behørig Lovtale imellem kritiske Klammer. Jeg tænker, Mange ville finde, at han derved har forfeilet sit Maal.

Af en ganske anden Art er en senere udkommen Afhandling, Carl Wachsmuth, »Bausteine zur Topographie von Athen« i Rheinisches Museum XXIII, 1 (1868). Det er en grundig og omhyggelig Undersøgelse, hvor Alt, hvad der hidtil er bragt frem, samvittighedsfuldt drøftes, og Afhandlingen synes saaledes ikke at bære sit Navn med Urette. Det har heller ikke undgaaet denne Forfatters Blik, at Episoden om Enneakrunos o. s. v. staaer paa et urigtigt Sted i Pausanias' Beskrivelse; men han regner denne Episode lige fra Cap. 8, 6: *τοῦ θεάτρου δὲ ὃ καλοῦσιν ᾠδεῖον*, til Cap. 14, 5. Han har nemlig vel seet, at det Odeon, der nævnes Cap. 8 ff., ikke kan være det perikleiske, der omtales med et andet Navn Cap. 20, 4, men han antager nu (S. 29 ff.) et ældre Odeon, som skulde ligge paa den anden Side af Ilissos, i Agræ. Denne Antagelse er aldeles vilkaarlig. Der har næppe i den ældre Tid været noget andet Odeon i Athen, end det af Perikles opførte. Hesychios' Glosse: *ᾠδεῖον τόπος ἐν ᾧ πρὶν τὸ θεάτρον κατασκευασθῆναι οἱ ραψῶδοι καὶ οἱ κισάρῳδοι ἠγωνίζοντο*, angaaer sikkert ikke Dionysos-Theatret, men enten det af os ovenfor omtalte Agrippas Theater, eller Herodes Attikos'. Disse musikalske Forestillinger bleve jo overhovedet først indførte af Perikles.²⁾ — I Forbindelse med den urigtige Bestemmelse af det forbyttede Stykkes Omfang staaer ogsaa Wachsmuths Forklaring af denne Omflytning. Han antager nemlig en forsællig Transposition af en Læser, der syntes, at

¹⁾ F. Ex. Griechische Reisen und Untersuchungen, Vorrede p. VII f.

²⁾ Plutarch. Pericl. 13.

de historiske Stykker hos Pausanias burde staae nogenlunde sammen, og da der i Cap. 6 og 7 havde været Tale om Ptolemæerne, meente, at Stykket om de andre Konger i Ægypten, Thrakien og Epiros (Cap. 8, 6 — Cap. 13, 9) maatte komme snart efter (S. 35 f.). Ogsaa dette er aabenbart aldeles usandsynligt. Det er overhovedet at haabe, at Philologerne snart ville komme bort fra de Forestillinger om forsællige Omflytninger i Haandskrifterne, der i saa lang Tid have spillet en Rolle i den nyere Philologi og afgivet en sørgelig Tumbleplads for en uregjerlig Phantasi. Hvor en Omflytning eller Forbytning virkelig findes i Haandskrifterne, er det næsten altid Tilfældet, der har spillet os dette Puds. Undertiden lykkes det at rette Feilen, naar man finder et bedre Haandskrift, hvor det vildfarende Stykke staaer paa sit rette Sted; undertiden er den ved en Omflytning af eet eller flere Blade foraarsagede Uorden tydelig nok i de aabenbare Brud og den Mangel paa grammatikalsk eller logisk Sammenhæng, der findes paa eet eller flere Steder. Det er slemt nok, at vi her savne ethvert saadant ydre Tegn; men derfor kunne vi dog ikke antage andet end en tilfældig Ombytning.

Observations critiques sur la géographie de l'ancienne Grèce

par

J. L. Ussing.

R é s u m é .

1.

C r è t e .

La géographie ancienne de l'île de Crète doit beaucoup de renseignemens précieux au capitaine anglais *Spratt*, dont les recherches ont fourni des résultats d'une exactitude généralement reconnue. C'est lui qui a fait la découverte importante, que, depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, le niveau de la partie occidentale de l'île s'est élevé considérablement tandis que la partie orientale s'est abaissée d'une quantité correspondante, circonstance qui explique la situation de l'ancien port de *Phalasarne*. Il a fixé l'emplacement de plusieurs villes, que jusqu'ici on avait cherchées en vain, par exemple *Sybritie*, *Arcadie*, *Olus*. La première est devenue le village turc de *Thronos*, la seconde s'appelle aujourd'hui *Axi-Kephala* et ne présente plus que des ruines désertes, les habitans s'étant établis à une lieue plus loin vers le nord, dans le village d'*Arcádi*. M. le professeur *Kiepert*¹⁾, qui du reste ne s'éloigne guère de M. *Spratt*, commet certainement une erreur en plaçant l'ancienne *Arcadie* à *Hagios-Thomas*, à deux lieues vers l'ouest. *Olus* était situé sur la langue de terre qui réunit la presqu'île de *Spina-longa* au continent de Crète. Les habitans, redoutant le voisinage de la côte et les pirates, abandonnèrent l'ancien établissement, et construisirent à quelque distance les villages de *Kato-Elounta* et d'*Epano-Elounta*.

A quelques lieues d'*Olus*, vers le S. O., M. *Spratt* a découvert, dans un endroit appelé *Gulas* (c'est à dire forteresse), l'emplacement d'une ville ancienne assez considérable et d'autant plus intéressante, qu'on y voit beaucoup de restes de maisons antiques bâties

---

¹⁾ Voir la carte insérée dans les *Petermanns Mittheilungen* 1866.

selon la manière cyclopéenne avec de grandes pierres non taillées. Il attribua à ces ruines le nom d'Oleros, mais cette ville était située loin de là, au N.-E. d'Hierapytné. Je ne doute pas que ce Gulas ne soit l'ancienne *Lato*, ville connue surtout par l'inscription intéressante de Corp. Inscr. Græcar. n. 2554, qui contient un traité entre les villes voisines d'Olus et de Lato, et fixe avec la plus grande exactitude leurs frontières respectives. On y voit que le territoire de Lato s'étendait jusqu'à la mer. En descendant de Gulas à la côte, on y trouve, non loin du château de Mirabello, l'excellent port de Hagios-Nicolas, et quelques ruines debout sur le rivage indiquent clairement, que les anciens aussi ont fait usage de ce port. Ils l'appelaient *Camara*, et Camara était le port de Lato, car c'est ainsi qu'il faut comprendre la notice d'Etienne de Byzance, «que Camara était aussi appelée Lato». En examinant de plus près l'emplacement de Gulas, on est frappé de la singularité de sa situation. Tandis que presque toutes les villes de l'antiquité sont situées sur des collines élevées d'où la vue s'étend librement, celle-ci, bien que placée à une hauteur considérable, est bâtie dans un bassin profondément encaissé entre des bords couronnés de murailles. Ne voit-on pas clairement la raison de l'ancien nom de Lato, c. à d. la cachée? Et ce nom même n'a pas disparu tout à fait; il existe encore quoique un peu altéré. La plaine arrosée qui s'étend au nord de la colline où est située la ville, s'appelle τὸ Λακωνιον πεδιον, c'est à dire τὸ Λακωνιον, car il est impossible d'y trouver aucune relation avec la Laconie.

Mais il y a une faute plus grave à corriger dans la géographie ancienne de l'île. Il y a peu d'années tout le monde croyait que le célèbre mont *Dicté*, où naquit et fut nourri Jupiter, était le groupe de montagnes qui s'élève immédiatement à l'est de Ida, et aujourd'hui connu sous le nom de *Lasithi*. Mais M. M. Spratt et Kiepert ont donné ce nom à un tout autre groupe de montagnes, beaucoup moins considérable, celui qui occupe l'extrémité orientale de l'île, à l'est de l'isthme d'Hierapytné. C'est une erreur; il faut revenir à l'opinion ancienne. Il est constaté par les fables antiques que le Dicté était près de l'Ida, et que le mont de la Chèvre, où naquit Jupiter, était aux environs de Lyktos, ville qui se vantait d'avoir été fondée par ce dieu lui-même en mémoire de sa naissance¹⁾. Or les ruines de Lyktos se trouvent sur la pente du Lasithi vers le N. O. Enfin Ptolémée, en indiquant les montagnes principales de la Crète, n'en compte que trois, savoir les montagnes blanches, l'Ida et le Dicté, et il n'y a aussi que ces trois groupes qui méritent d'être cités pour leur étendue ou leur hauteur. Le quatrième, celui que M. Spratt a appelé Dicté, se trouve dans une partie de l'île tout à fait écartée, et son altitude ne dépasse pas 4000 pieds, tandis que le Lasithi s'élève jusqu'à 7100 pieds. Je serais même incliné à croire que le curieux nom de Lasithi est une altération de l'ancien nom de Dicté. Probablement les anciens Crétois, de même qu'ils disaient *Αύτος* au lieu de *Αύτος*, disaient aussi *Αίτη* au lieu de *Αίτη*, nom que les Italiens, maîtres de l'île depuis 1204, ont, en ajoutant l'article, changé en *La Ditti*, et qui, dans la bouche des Grecs modernes, s'est transformé en *Lasithi*²⁾.

1) Arat. Phénom. 35. Hesiod. Théogon. 482 su. Diodor. 5, 10.

2) De même l'ancien *Κεράτια* est devenu *Κεράσια*, voy. *Mezières*, Archives des missions scientifiques III, p. 194.

Ce qui a causé l'erreur des géographes de nos jours, est le texte de Strabon. Ce géographe dit expressément (X, 4, 12, p. 478), que le mont Dicté n'est pas situé près de l'Ida, mais à 1000 stades vers l'est, près de l'extrémité orientale de l'île. C'est, dit-il, à 60 stades de la mer, qu'on trouve Prasos, la ville des Etéocrètes, où s'élève le temple de Jupiter Dictéen. Mais, en parlant plus haut de ce même temple (X, 4, 6, p. 475), il place les Etéocrètes, la ville de Prasos et le temple de Jupiter non dans la partie orientale, mais dans la partie méridionale de l'île. Il y a contradiction évidente. Le même auteur dit aussi que Prasos était voisine de Leben, port bien connu de la côte méridionale, et qu'elle était située à 180 stades de Gortyne et à 70 stades de la mer. Autre contradiction non moins évidente, et si grave qu'on serait porté à croire que c'est une faute non de l'auteur mais du copiste. Mais aucune altération du texte ne peut absoudre Strabon du blâme d'avoir confondu deux villes très différentes. C'est ce que M. Pashlèy a montré jusqu'à l'évidence. Il a confondu Prasos, ou plutôt *Praisos* — car c'est ainsi que le nom est écrit chez Hérodote, Athénée, Etienne et sur les monnaies — et *Priansos*. Praisos, aujourd'hui Prasous, se trouve dans la partie orientale à l'endroit indiqué par Strabon. Priansos, ville connue par les monnaies et par quelques inscriptions intéressantes¹⁾, serait la ville des Eteocrètes avec le temple de Jupiter Dictéen; elle était située dans la partie méridionale de l'île, près de Leben, à 180 stades de Gortune et à 70 stades de la mer. Il ne faut donc pas comme l'a fait M. Spratt, chercher cette localité à l'embouchure de Soudsouro, dans une vallée si étroite, qu'une ville y eût difficilement trouvé place, mais plutôt à Ini-Kepháli, où il y a des ruines, mais des ruines du temps des Romains. La ressemblance du nom a induit M. Spratt à appeler ce lieu *Inatos*, mais la ville d'Inatos s'élevait sur le bord même de la Méditerranée.

2.

S p a r t e.

Le plan de l'ancienne Sparte, tel qu'il a été tracé par les géographes et nommé par M. E. Curtius dans son précieux ouvrage sur le Péloponnèse (Vol. II, Pl. X), ne paraît conforme ni à la nature du terrain ni aux textes des auteurs anciens. Presque toutes les villes de l'ancienne Grèce étaient situées sur des collines; une position forte était la condition indispensable pour assurer l'indépendance d'une cité. Sparte, quoique ville ouverte et, selon les lois de Lycurgue, sans murailles jusqu'aux derniers siècles de son indépendance, n'avait toutefois pas négligé de profiter des avantages du terrain. Elle s'élevait sur un groupe de collines détachées d'une branche du mont Taygète, et s'étendant sur la rive droite de l'Eurotas entre ce fleuve et la petite rivière aujourd'hui appelée Magoula. Ce groupe

¹⁾ Corp. Inscr. Græc. 2556 et 3057. Chez Etienne de Byzance *Πρίασος* doit être corrigé en *Πριανσος*.

se compose de trois rangs de collines, savoir: la colline septentrionale, la plus haute, celle qu'on appela plus tard l'Acropole, les collines orientales, qui s'étendent le long du fleuve à une distance de 200 à 400 mètres, et la colline méridionale, qui longe la rivière de Magoula, celle où s'élève à présent la nouvelle Sparte. Ces collines forment les trois côtés d'un carré irrégulier. Au premier coup d'oeil jeté sur le terrain, on reconnaît sans hésitation, que la ville ancienne a dû occuper ces collines et la vallée qu'elles embrassent. Elle était ainsi fortifiée par les pentes naturelles des collines, et son enceinte, conformément aux témoignages de Polybe, formait un cercle d'environ deux lieues. En étendant la ville jusqu'au bord même du fleuve, comme le fait M. Curtius, on aboutirait à un terrain marécageux peu convenable à l'établissement d'une cité, on perdrait l'avantage naturel du terrain pour la défense militaire, et, au lieu de la forme ronde attestée par Polybe, on obtiendrait celle d'un triangle à pointe aiguë. Ce qui a causé l'erreur, c'est la position du *Plataniste*, petite île ombragée de platanes où les jeunes Lacédémoniens se livraient chaque année leurs célèbres combats. Barthélemy, dans le Voyage du jeune Anacharsis Vol. IV p. 478, dit que ce lieu «était au voisinage du bourg de Thérapné», et par cette raison il affirme, qu'il était «situé sur les bords de l'Eurotas et d'une petite rivière, qui l'enferment par un canal de communication» (p. 89); et tout le monde l'a suivi. Mais aucun auteur ancien n'a dit que le Plataniste était voisin de Thérapné. Pausanias (III, 14, 9) dit que le jour avant le combat les jeunes hommes sacrifiaient dans le temple d'Apollon hors de la ville, près de Thérapné, et il est bien certain que Thérapné était situé au sud de la ville, de l'autre côté de l'Eurotas et au pied du mont Ménélaion. Mais Pausanias raconte aussi (III, 20, 8) que les mêmes jeunes hommes sacrifiaient avant le combat dans le temple d'Achille, qui se trouvait très éloigné de là, au nord de la ville, sur la route d'Arcadie. On pourrait donc avec autant de raison placer le Plataniste près du temple d'Achille que le mettre, comme on l'a fait, dans le voisinage de Thérapné. Quant à l'assertion que le Plataniste était sur le bord de l'Eurotas, elle est tout aussi peu fondée que la précédente. Au contraire, Pausanias dit qu'il était entouré d'un canal, *ἔριπος*, terme qu'on ne peut guère appliquer à un véritable fleuve. Enfin, en étudiant la description détaillée de Sparte que Pausanias nous a laissée, on voit clairement qu'en sortant du marché — qui est situé dans la vallée au sud de l'Acropole — c'est vers l'ouest que s'est rendu le voyageur pour parvenir au Dromos et au Plataniste, et M. Curtius, en cherchant ce dernier vers le S. E., dans la vallée de l'Eurotas et vis à vis du mont de Ménélas, a imaginé un détour très singulier et tout-à-fait inadmissible. C'est au sud-ouest du marché qu'il faut chercher le Plataniste, et c'est la rivière de Magoula qui a fourni les eaux pour remplir le canal qui l'entourait.

3.

Thessalie.

C'est surtout à Strabon que nous devons la connaissance de la géographie de l'ancienne Thessalie, mais malheureusement le texte de cet auteur est très mauvais et

plein de lacunes, et quelquefois l'auteur lui-même, qui n'avait pas en personne visité cette contrée, paraît avoir commis des erreurs.

On sait que depuis Philippe II, la Thessalie était divisée en quatre départemens, la Phthiotis, la Thessalotis, l'Hestiotis et la Pelasgiotis, et en général la situation de ces départemens paraît bien déterminée. Dans la carte ci-jointe j'ai tâché d'en tracer les frontières respectives selon les indications de Ptolémée et celles de Strabon, car je ne trouve qu'une seule différence entre ces deux auteurs, c'est que Ptolémée range dans la Thessalie les pays des Dolopes et des Énianes, que Strabon n'y compte pas, différence qui ne touche pas à la question des frontières. Le passage en question de Strabon se trouve IX, 5, 3, p. 430: *ἔχει δ' ἡ μὲν Φθιώτις τὰ νότια τὰ παρὰ τὴν Οἴτην ἀπὸ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου καὶ Πυλαικοῦ μέχρι τῆς Δολοπίας καὶ τῆς Πίνδου διατείνοντα, πλαινωόμενα δὲ μέχρι Φαρσάλου καὶ τῶν πεδίων τῶν Θεσσαλικῶν. **** ἡ δ' Ἐσθιαιωτις τὰ ἐσπέρια καὶ τὰ μεταξὺ Πίνδου καὶ τῆς ἄνω Μακεδονίας. τὰ δὲ λοιπὰ οἷ τε ὑπὸ τῆ Ἐσθιαιωτίδι νεμόμενοι τὰ πεδία, καλούμενοι δὲ Πελασγιῶται, συνάπτοντες ἤδη τοῖς κάτω Μακεδόσι καὶ ἐφεξῆς τὰ μέχρι Μαγνητικῆς παραλίας ἐκπληροῦντες χωρία.* (On voit que l'indication des frontières de la Thessalotide a disparu. Dans la dernière ligne il a fallu effacer l'article οἷ, qui se trouve dans les manuscrits avant ἐφεξῆς). Mais il y a un autre passage du même auteur, un peu plus bas (IX, 5, 14, p. 435), qui paraît contradictoire. En parlant de la rive occidentale du golfe de Pagasé (Thèbes, la plaine Crocion, Amphrysos, Itonos et Arné) il dit que ces lieux appartiennent à la Thessalotide: *ταῦτα δ' ἐστὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος, μίᾳς τῶν τεσσάρων μερίδων τῆς συμπάσης Θεσσαλίας, ἧς καὶ τὰ ὑπ' Εὐρυπύλω καὶ ὁ Φύλλ[ος, ὅπου Ἀπόλλωνος τοῦ Φυλλαίου ἱερόν, καὶ Ἰχναί, ὅπου ἡ Θέμις Ἰχναία τιμᾶται καὶ Κίερος δ' εἰς αὐτὴν συντελεῖται [καὶ ἄλλα μέχρι] τῆς Ἀθαμανίας.* Il est bien positif que «Cierus et le pays contigu aux Athamanes» appartenait à la Thessalotide, mais il n'est pas moins certain que Thèbes, qu'on appelait la Phthiotide, Itonos et Arné n'en faisaient pas partie. Il est vrai qu'on a cru trouver une confirmation de ce passage de Strabon chez Etienne de Byzance: *Ἄρνη, πόλις Θεσσαλίας . . . ἡ Κιέριον καλεῖται.* Or l'emplacement de l'ancienne ville de Cierus ou Cierium a été découvert par le colonel Leake près du village de Mataranga, et il ne peut plus y avoir de doutes à ce sujet. Donc si vraiment cette ville a porté autrefois le nom d'Arné, ce n'est certainement pas la ville si célèbre dans les fables anciennes, ce n'est pas celle qui avait été le premier séjour des Béotes, car cette Arné était située sur le bord du golfe de Pagasé. Les rapprochemens que M. Leake a essayés (Transactions of the Royal Society of Literature I, p. 151 s.) n'ont pas réussi. Quant à Strabon, il paraît que l'ancien récit d'après lequel les Thessaies auraient chassé les Béotes de l'Arné, l'a porté à croire qu'Arné était située dans la Thessalotide; mais — en supposant que les noms de la division géographique s'accordent exactement avec les différentes populations, ce qui n'est pas certain — il est bien possible que les Thessaies, après s'être répandus sur tout le pays et avancés jusqu'à la mer, se soient établis plus tard seulement dans la partie occidentale, de même que les Histieens, qui au temps d'Hérodote demeuraient au pied des monts Olympe et Ossa, se trouvent dans la division géographique du siècle suivant, transportés vers le nord-ouest de la Thessalie.

En parlant du fleuve Pénéé, Strabon (IX, 5, 17, p. 438) dit, selon la version adoptée

par tous les éditeurs, qu'après avoir pris sa source dans le Pinde, il laisse à gauche les trois villes de Triccé, de Pelinnéon et de Pharcadon, et passe ensuite par Atracé et Larise (*ἐν ἀριστερᾷ δ' ἀφείς Τρίκκην τε καὶ Πελλινναῖον* [les manuscrits offrent *πεληνναῖον*] καὶ *Φαρκαδόνα φέρεται παρὰ τὴν Αἰτρακίαν καὶ Λάρισαν*). La situation d'Atracé n'est pas connue, mais tout porte à croire qu'elle s'élevait dans les environs du défilé de Calamaki. Quant aux trois villes nommées ci-dessus, on ne peut les chercher que dans la plaine supérieure de la Thessalie, à l'ouest du défilé. La première a conservé encore son ancien nom; c'est la capitale turque d'autrefois, Triccala. La dernière *Pharcadon* est, comme l'a deviné très justement M. Bursian (*Géographie de la Grèce I*, p. 53), le Kolokotò de nos jours. Outre les textes de Strabon et de Polyène allégués par M. Bursian, cette ville est mentionnée aussi chez Tite-Live dans ce passage non remarqué jusqu'ici (XXXI, 41, 8): *quam campestribus locis subiicientes eos castra Pharcadoni urbi videret, ipse paulo plus mille passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit*. Au lieu de *Pharcadoni* on lit dans les manuscrits *Phaecado*, dans la plupart des éditions *Phaecae*; c'est dans celle de Madvig et Ussing que le vrai nom paraît pour la première fois. — Quant à la troisième ville, celle du milieu, on ne trouve guère dans ces endroits d'autres traces d'une ville ancienne, que les superbes ruines de Paléo-Gardiki. Aussi M. Bursian (p. 52) les a-t-il appelées *Pelinnée*. Mais les autres textes des auteurs anciens s'accordent peu avec cette opinion. Strabon lui-même y est contraire. En indiquant la situation d'Ithôme, il dit qu'elle se trouve au milieu de quatre forteresses disposées en carré (ou plutôt en forme de croix); Triccé, Metropolis, Pelinnée et Gomphi. Triccé est située au nord d'Ithôme, Metropolis au sud, Gomphi à l'ouest¹⁾; Pelinnée doit donc se trouver à l'est, et non au nord de cette ville. Sans doute ces ruines ne sont pas celles de Gardiki, mais celles de Vlochò, près du fleuve Apidane, et au nord de Cierus. Alors on comprendra la route d'Alexandre le Grand tracée par Arrien (I, 7). Il prend le chemin le plus court de la Macédoine supérieure à la Grèce, descendant la vallée du Titarèse jusqu'au point où ce fleuve tourne vers l'est, puis, coupant les basses collines qui s'étendent vers le défilé de Calamaki, et traversant la plaine supérieure de la Thessalie, il se dirige toujours vers le sud. Ainsi il passe par Vlochò, tandis que Gardiki est tout à fait écarté. On comprendra aussi la notice de Polyène (IV, 2, 19) sur les guerres entre Pelinnée et Pharsale. Le terrain de Vlochò peut bien être contigu à celui de Pharsale, mais Gardiki est loin de là. En somme, il est bien clair que, si Pelinnée est voisine de Pharsale, elle n'a pas été située à gauche du Pénée. Il y a une faute dans le texte de Strabon. Le mot *πεληνναῖον* ne doit pas être corrigé en *Πελλινναῖον*, mais en *Λιμναῖον*, *Limnée*, c'est à dire la ville du lac, nom qui s'accorde parfaitement avec les ruines de Gardiki, qui s'élèvent au dessus du lac marécageux de Syr-Papas, le seul qui se trouve dans cet endroit. La forteresse de Kortiki, à laquelle Mr. Leake a donné le nom de Limnée, n'a pas une telle situation. Elle est aussi trop près de Vlochò, c. à d. de Pelinnée, pour qu'on puisse comprendre le récit de Tite Live XXXVI, 14, 3.

¹⁾ Malheureusement nous n'avons pas de carte assez exacte de la Thessalie. Dans l'esquisse que nous avons ajoutée à ce mémoire, Ithôme devrait être placée un peu plus vers le nord, et Gomphi un peu plus vers le S. O., car Gomphi se trouve justement à l'ouest d'Ithôme.

4.

A t h è n e s .

On ne peut lire attentivement la description d'Athènes par Pausanias sans s'apercevoir qu'il règne une grande confusion dans ce précieux document. Ce voyageur, toujours si régulier, poursuivant méthodiquement le chemin qu'il a commencé, et signalant toutes les choses dignes d'intérêt selon qu'elles se présentent, paraît faire ici les bonds les plus capricieux, et, sans aucune raison, le lecteur se trouve transporté d'une partie de la ville dans une autre directement opposée.

La description commence à l'entrée N. O. de la ville, et les monumens du marché ou du Céramique sont nommés l'un après l'autre, depuis le portique royal jusqu'aux statues d'Harmodius et d'Aristogiton. De ces statues il passe au «théâtre qu'on appelle *Odéon*» (Paus. I, 8, 6). Par conséquent, l'Odéon se trouve dans le Céramique, et même tout près des statues des tyrannicides. Mais, dira-t-on, l'Odéon, ce célèbre édifice construit par Périclès, avec un énorme toit supporté par des colonnes, était situé à l'entrée orientale du grand théâtre (Vitruv. V, 9), c'est-à-dire au S. E. de l'Acropole, à une demi-lieue des dites statues; donc le fil de la description est rompu. Mais non; car ce n'est pas l'Odéon de Périclès dont parle Pausanias. Il en fait mention plus loin, et l'appelle d'un nom tout-à-fait différent, «monument bâti à l'imitation du pavillon de Xerès» (ch. 20, 4). L'Odéon du Céramique est un autre édifice. Ce nom, au temps de Pausanias, ne signifiait qu'un théâtre couvert, et il y en avait presque partout. Peu d'années après que Pausanias eut visité Athènes, cette ville fut ornée d'un autre odée, le théâtre d'Herodes Atticus; celui dont il parle ici est sans doute le théâtre construit par Agrippa, l'*Agrippéon*, comme l'appelle Philostrate; car nous savons par cet auteur que l'Agrippéon était dans le Céramique, et que souvent les sophistes y tenaient leurs discours, ce qu'ils ne faisaient guère que dans des théâtres couverts ou des Odées.

Après avoir entretenu assez longtemps le lecteur des statues érigées devant ce théâtre et dans son intérieur, le texte de Pausanias poursuit ainsi (ch. 14, 1): «Dans le voisinage (*πλησίον*) est la fontaine qu'on appelle Ennéacrounos». Puis il décrit les temples de Cérès et de Triptolème, s'élevant au dessus de la fontaine, et celui d'Euclée «qui est plus éloigné encore». «Mais» — voilà la continuation — «au dessus du Céramique et du portique royal est le temple du Vulcain». Pausanias retourne ainsi à son point de départ, le portique royal étant le premier monument qu'il ait observé dans le Céramique. On devrait donc croire que tous les lieux ici mentionnés étaient situés dans ce quartier, peut-être autour de la place du marché, dont le voyageur aurait fait le tour. Mais tout au contraire, la fontaine d'Ennéacrounos est très éloignée; elle est située sur le bord de l'Ilissus, et les temples qui s'élèvent au dessus d'elle, et celui «qui est plus éloigné encore» se trouvent de l'autre côté de cette rivière. Tous ces lieux sont hors de la ville, vers le S. E., et la fontaine n'est nullement près de l'Odée. En admettant même — ce que nous avons déjà réfuté — que ce fût l'Odée de Périclès dont parle Pausanias, la distance de la fontaine serait cependant très considérable, et, dans l'espace intermédiaire

on trouverait plusieurs monumens, entre autres l'énorme temple de Jupiter Olympien. Voilà une faute que Pausanias n'a pu commettre. Il y a une erreur, mais non pas une erreur de l'auteur, ni même des copistes, mais seulement du relieur. Il est bien clair que le morceau du texte, qui se trouve dans le chap. 14, 1—4: *πλησίον δέ ἐστι κρήνη . . . . . ὡς τῆς ἀνδρίας μάρτυρας ἔχει τὸ Μαραθῶνι ἄλσος καὶ Μήδων τοὺς ἐς αὐτὸ ἀποβάοντας*, a été inséré dans un endroit où il n'appartient pas. La véritable place de ce morceau est après la fin du 19me ch. *ἐς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη*.

Voilà donc le chemin qu'a suivi Pausanias, chemin tout-à-fait simple et naturel. Il a commencé au N. O. de la ville par le Céramique; il a traversé le quartier au nord de l'Acropole jusqu'au Prytanée, dont l'emplacement doit être au N. E. de ce rocher. De là il s'est rendu au temple du Jupiter Olympien vers le S. E.; ensuite, remontant la rive droite de l'Ilissus (vers le N. E.), il a traversé le quartier des Jardins, visité les deux gymnases, le Cynosargue et le Lycée; enfin il a passé la rivière, et s'est trouvé dans le faubourg d'Agrai au temple de Diane; puis, descendant la rive gauche de la rivière, il est arrivé au stade. «Près de celui-ci «dit il» est la fontaine d'Ennéacrounos». La distance, il faut l'avouer, est d'environ 500 mètres, mais c'est hors de la ville, dans un endroit presque dépourvu d'habitations. La fontaine est située sur l'autre bord de la rivière. Il ne dit pas s'il l'a franchie dans ce lieu ou non; il indique seulement les temples situés dans le voisinage, à l'extrémité du faubourg d'Agrai. Pour finir la description de la ville, il retourne une autre fois au Prytanée; de là se dirigeant vers le sud, et laissant à droite l'Acropole, il se rend au théâtre et aux autres monumens consacrés à Bacchus. Ensuite traversant la partie au sud de l'Acropole, il arrive aux Propylées, et par cette porte il entre dans la citadelle.

THESSALIA.

